

De *n* na de toonloze vocaal in werkwoordsvormen

door A. R. HOL.

In mijn Bijdrage aan de bundel *De Vooys* zijn voor Nederland de streken vastgesteld, waarin de *-n* aan het einde van werkwoordsvormen wordt gehoord en die waarin dit niet het geval is. Tevens bleken er nog een paar overgangsgebieden te bestaan.

Voor de bepaling van deze grenzen heb ik, afgezien van wat eigen onderzoek mij geleerd had, verwerkt wat uit de zinnen van Wenker, lijst III van het Dialectbureau te Amsterdam (2.302 exemplaren), met betrekking tot dit onderwerp viel te putten. Mijn wens, aan het slot van deze studie uitgesproken, spoedig in de gelegenheid te zijn, het verschijnsel over het hele taalgebied te kunnen nagaan, is eerder in vervulling gegaan, dan ik had durven hopen. Het aanbod van prof. GROOTAERS om de Zuidnederlandse antwoorden op Wenker's zinnen voor mij te laten excerpereen, heeft dit mogelijk gemaakt. Toen daaruit een opvallend gebied met *-n*-uitspraak in Limburg en Antwerpen zich aftekende, heeft prof. GROOTAERS stof, verzameld door een drietal van zijn studenten, laten nagaan om mij nog meer gegevens te verschaffen. Als aanvullings- en vergelijkingsmateriaal heeft mij het werk van FRINGS en VANDEN HEUVEL (1) goede diensten bewezen, terwijl de druk-

(1) Th. FRINGS en J. VANDENHEUVEL : *Die südniederländischen Mundarten*. Teil 1, Texte.

proef van W. PÉÉ's *Atlas van West- en Frans-Vlaanderen* voor genoemde streken mij nog een berg van gegevens heeft geschonken en VANGASSEN's *Atlas van Vlaams Brabant* mijn materiaal aanzienlijk heeft uitgebreid. Door de tijdsomstandigheden kon de publicatie van deze studie pas nu plaats hebben.

Dit onderzoek houdt zich dus bezig met de vraag, waar de -n na de toonloze vocaal in de slotlettergreep van werkwoordsvormen wordt uitgesproken en waar niet. De vormen in kwestie zijn : het meerv. van het praesens en praet., het sterke part. praet. en de infinitief. Hierbij is speciaal gelet op de uitspraak van het gerundium en van de substantivisch gebruikte infinitief. Het lijkt mij, in aansluiting bij de tegenwoordige toestand, geen bezwaar op te leveren de infinitief en het part. praet. tot de werkwoordsvormen te rekenen. Wenker's zinnen geven ons de volgende plurales praesentes : vliegen (de droge bladeren), zullen (we met je meegaan), (de boze ganzen) bijten (je dood), (ze) hebben, kunnen (jullie), willen (jullie), (jullie) moeten, hebben (jullie) en (wat) zitten (daar een vogeltjes).

De part. praet. gevallen, gestorven, doorgelopen, gestolen, gesmolten, gevonden, gereden, komen erin voor. Aan infinitivi bevatten zij : koken, zeggen, groeien, bouwen, verkopen, terwijl zij als substantivisch gebruikte infinitivi nog sneeuwen, en maaien bezitten en als gerundium-constructies te drinken en te komen dorsen. De praeterita zijn schaars, het zijn slechts : hadden (2 keer), terugkwamen, lagen, waren en wilden.

Aan Wenker's zinnen waren door het Amsterdamse bureau enige werkwoordsvormen toegevoegd. Hiervan zijn voor ons onderzoek bruikbaar de meervoudsvorm van het praesens : (zij) maaien, de part. praet. : gebroken, gekomen, gewassen en de infinitivi : weten en noemen.

Voor het gehele Zuidnederlandse taalgebied en voor een

gedeelte van het Noordnederlandse vervallen de vormen van de 2^e persoon plurales : kunnen (jullie), willen (jullie), (jullie) moeten en hebben (jullie), die trouwens met uitzondering van jullie moeten door het achter de persoonsvorm geplaatste pronomen allerlei contracties te zien geven. Om dezelfde reden is de vorm zullen uit zin 12 niet geschikt. Als altijd bruikbare praesensvormen resten ons dus vliegen (3^e pers. pluralis uit zin 1), bijten (id. uit zin 14), hebben (id. uit zin 20) en zitten (id. uit zin 36).

Het oostelijk gedeelte van het taalgebied heeft de *-n* na de toonloze vocaal niet alleen behouden, maar deze *-n* is er in de regel sonantisch geworden en de *ə* is verdwenen. Tot dit oosten behoren de Achterhoek tot even ten westen van de Oude IJssel ; de Veluwe met uitzondering van de Veluwezoom en de West-Veluwe tot Lunteren (F 171)-Hoevelaken (F 143), met een strook langs de Zuiderzee tot Huizen. Het Gooi in Noord-Holland is dus de westelijkste streek met *-n* uitspraak. Het gedeelte ten westen van de lijn Hierdense Beek-Rheden, ten westen dus van de voornaamste noord-zuid lopende, Veluwse heuvelrug, heeft echter de *ə* voor de *-n* behouden. Ook schijnt in enkele oostelijker gelegen plaatsen bv. Zutphen, en enige plaatsen in de omgeving, de toonloze vocaal voor de *-n* gehoord te worden, zoals mij uit inlichtingen, van verschillende zijden ontvangen, bleek. De uitzonderingen op de sonantische uitspraak van de *-n* moeten dus niet alle als fouten geïnterpreteerd worden, hoewel deze er ook wel onder zullen schuilen, aangezien mijn conclusies grotendeels getrokken zijn uit materiaal, dat langs schriftelijke weg verkregen is en deze vrij subtiele onderscheiding door sommige correspondenten niet is opgemerkt of door andere, als bekend verondersteld, niet is weergegeven, of weer door andere, als niet belangrijk beschouwd, is verwaarloosd.

Het oostelijk *-n*-gebied strekt zich dus, behalve over de

oost- en noord-Veluwe en de Achterhoek met het oostelijk gedeelte van de Lijmers, uit over de provinciën Overijsel, Drente en Groningen, terwijl zuidoostelijk Friesland — bijna geheel Stellingwerf — en enkele plaatsen ten zuiden van de Lauwerszee met het eiland Urker er eveneens toe behoren.

In het noorden krijgen we de grens tegenover het Fries. Dit Fries heeft de *-n* behouden in het meerv. van het praet., in het sterke part., het gerundium en de als substantief gebruikte infinitief met de infinitief, die begeleid wordt door een accusatief (1). In de gewone infinitief hoort men de *-n* niet (2) en ook niet in het meerv. van het praesens.

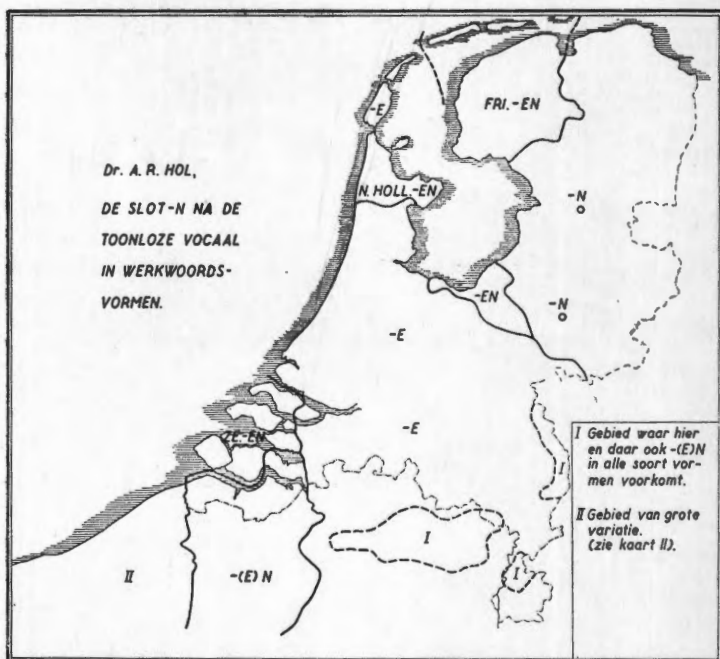
Slechts in een klein gedeelte van het Nederlands gebied met *-n* in alle vormen vallen de meervoudsvormen van het praesens binnen het onderzoek, aangezien het grootste stuk meervoud op *-t* heeft. In de V^e aflevering van de *Leidse Taalatlas* zal de kaart van deze „Saksische” meervoudsvormen evenals de volledige *-n* kaart gepubliceerd worden.

De Waddeneilanden : Terschelling, Ameland en Schiermonnikoog blijken in de *-n* uitspraak Fries. Wat Vlieland aangaat, stonden mij, jammer genoeg, geen moderne gegevens ter beschikking. En, de lijst van Vlieland van 1879 geeft uitsluitend vormen met *-n* op, die van 1895 bevat uitsluitend *-e*-vormen. Op Fries wijst dit niet. Ik zou, met verwaarlozing van de lijst van 1879, waarin de schrijfgewoonte de opsteller te machtig is geweest, Vlieland willeñ plaatsen naast Texel, want het Texels bezigt de *-n* in onze vormen niet.

De taal van noordelijk Noord-Holland met Wieringen toont zich in deze bijzonderheid Fries, alleen ontbreekt

(1) P. SIPMA : *Phonology and Grammar of modern West-Frisian*, § 236 ; K. FOKKEMA : *Het Stadsfries*, § 155.

(2) Behalve in die van éénsyllabige ww. (SIPMA : *Phon. and Gr.*, § 236).

KAART I

de -n ook in het meerv. van het praet ; met -n worden dus nog gezegd : het sterke part., het gerundium en de als substantief gebruikte infinitief. Op de Zeeuwse eilanden mist nog een vorm de -n, nl. het sterke part. praet. (1). Tot die Zeeuwse eilanden moet men weer Goeree-Overflakkee rekenen. Echter wijken de oostelijke punt van Overflakkee en het oostelijk deel van Zuid-Beveland af. Op oostelijk Overflakkee zegt men, evenals in Brabant, geen -n ; oostelijk Zuid-Beveland heeft de -n in alle vormen. Wemeldinge (I 72), Ierseke (I 197), Schore (I 198), Krui-ningen (I 99) en Kapelle (I 96) horen alle tot dit oosten. In het Zeeuws zijn gerundium en substantivisch gebruikte infinitief dus de enige vormen met -n.

In mijn bovenstaande studie sprak ik het vermoeden uit, dat dit oost-Zuidbevelandse en ook Zeeuwsvlaamse -n-gebied niet gezien moest worden als een enclave in een -n-loos gebied, maar dat het een gedeelte vormde van een gebied met -n-uitspraak langs de kust van de Noordzee gelegen. De dialectteksten uit WINKLER's *Dialecticon*, uit *Van de Schelde tot de Weichsel* en *Belgisch Museum* hadden mij tot deze uitspraak gebracht. De nieuwe Zuidnederlandse gegevens hebben mij geleerd, dat dit juist gezien was en dat in geheel West-, Frans- en Oost-Vlaanderen, benevens in het westelijk deel van Brabant, tot even ten westen van de Zenne de -n wordt gezegd, ja dat deze in verschillende plaatsen sonantisch is, vooral in het westelijk deel tot de Leie en het kanaal van Gent naar Sas van Gent toe. Verder naar het oosten wordt maar in enkele plaatsen op deze eigenaardigheid gewezen. En wat ook een bijzonderheid is van deze westelijke streek : in enkele plaatsen is de -n verdwenen, doch dat dit slechts kort het geval is,

(1) Ook in inf. en part. van éénsyllabige w.w. is de -n verdwenen, *doe, stae, egae*, enz.

is op te maken uit de genasaleerde uitspraak van de voorafgaande *ə* (1). De conclusie voor het Gents (I 241), getrokken uit de schriftelijke bronnen uit de vorige eeuw : geen *-n*, wordt door de moderne gegevens bevestigd. Die aangaande het Oudenaards (O 98) en Kortrijks (N 141) echter niet : in beide plaatsen is de *-n* beslist sonantisch (2).

De *-n* is in het part. van gaan, doen en zien op enkele plaatsen verdwenen en vervangen door genasaleerde *ə:g.əg.ə.ə, əd.ə, əz.i.ə*. Niet alleen nasalering van de *ə* na het wegvallen van de *-n* komt voor, maar ook die van de vocaal van gaan, doen, hebben (*ǣ*), zien (*sī*), enz. Zelfs gebeurt het — FRINGS en VANDENHEUVEL hebben dit verschijnsel eveneens opgemerkt — dat *-en* in zijn geheel is verdwenen en dat de voorafgaande consonant is genasaleerd. Zo geeft PÉE voor Roeselare (N 38) op : *Xe.ṽ*, *ufbre:k* (*k* is nasaal), *Xəble.ṽ*, *drīnk* (*k* is nasaal), *gəro:p* (*p* is nasaal), *slī:k* (*k* is nasaal), *trīnk* (*k* is nasaal), *vœ.l* (*l* is nasaal), *spy.ḡ*, *kə.r* (*r* is nasaal), *krīg* (*g* is nasaal), *mu.h* (*h* is nasaal), *gru.Ĵ*, *by.ḡ*, *gəsle.ḡ*, *dor:p* (*p* is nasaal), *peizf* (*z* is nas.), *ipæī* (*f* is nas.), *buṽ*, *dyṽ*, *plō.Ĵ*, *nuī* vielen in andere plaatsen te noteren. Alle medeklinkers behalve de *t*, *d*, *b*, en *s* en de halfklinkers, die als consonanten moeten opgevat worden, komen genasaleerd voor. Worden de medeklinkers genasaleerd uitgesproken dan is de hoe-

(1) In Noord-Nederland merkt men in het A. B. bij minder beschaafd spreken een dergelijk verschijnsel op (M. SCHÖNFELD : *Historiese Grammatica van het Nederlands*, IIIe druk, § 81). Koninksem (Q 167) is de enige plaats, waarvoor een *-a* wordt opgegeven, een opgave daarom merkwaardig, omdat een dergelijke *-a* in gedeelten v. h. Duitse taalgebied bv. de Elzas en Beieren in enkele vormen optreedt.

(2) F. A. SNELLAERT verklaart in *Belgisch Museum*, VIII (1844), blz. 164-165 (in *Bijdragen tot de kennis v. d. tongval en het taaleigen van Kortrijk*) : „bij doffe sluitlettergreep *-en* laat de Kortrijkzaen de *-n* niet horen, hij zegt *geve(n)*, *leve(n)*. Daarom wordt hem door zijn gebuur de Meenenaar, de spotnaam gegeven van *ennebijter*”.

veelheid lucht, die door de neus wegstroomt, groter dan bij de gewone uitspraak (1).

Zelfs verdwijnt hier en daar van kunnen de -n met de hele tweede lettergreep en blijft er dus *kœ*, *nen* is overgegaan in *nŋ*, dit in *ŋ* en daarna is deze *ŋ* verdwenen, alleen heeft die de vocaal genasaleerd. Ook gebeurt het, dat -en wordt tot gutturale nasaal, in de eerste plaats na *k* en de glottisslag, die soms in de plaats komt van de *k*, maar feitelijk na alle medeklinkers en op enkele plaatsen na klinkers. Wordt *kn* tot *kŋ* dan heeft men te doen met assimilatie, de alveolare *n* wordt door de voorafgaande *k* velaar. Een gevolg van slapheid in de articulatie. Een van GROOTAERS' opgaven voor Loo (N 21) duidt in alle vormen, op vier na, deze klank aan. Hieronder zijn *gã:ŋ* (gaan) en *ære:ŋ* (gereden). Een soortgelijke eigenaardigheid is, dat de mv. praesentes van springen en brengen *sprinj*: en *brŋj*: luiden, wat PÉE's lijsten herhaaldelijk bevatten. De *ñ* is dan geabsorbeerd in de voorafgaande *ŋ*, die in zijn lengte hiervan nog een spoor bewaart. In enkele plaatsen treedt deze neiging tot gutturaliseren ook aan de dag in de vormen van vinden en binden; de *nd* is eerst geworden tot *ŋ* en daarna heeft samentrekking plaats gehad van *ŋ(ə)n* tot *ŋ*. Dat op *p* en *b* geen sonantische *n* volgt, maar *m*, was reeds uit het noorden bekend. Een assimilatie. In het Zuiden komt, behalve na deze, na *m* geen *n*, doch wordt de *m* zelf sonantisch, wat te zien is uit de vormen van het ww. komen. Iets dergelijks heeft plaats met *n* in de vormen van spinnen en spannen. Deze worden eenlettergrepig met een *ŋ* als eindklank; dezelfde *ŋ* vertonen hier en daar ook de vormen van vinden en binden.

Verschillende plaatsen van West- en Frans-Vlaanderen, zoals Heist (H 1), Zuienkerke (H 8), Dudzele (H 12) hebben

(1) L. P. H. EYKMAN : *Phonetiek van het Nederlands*, blz. 30, 31.

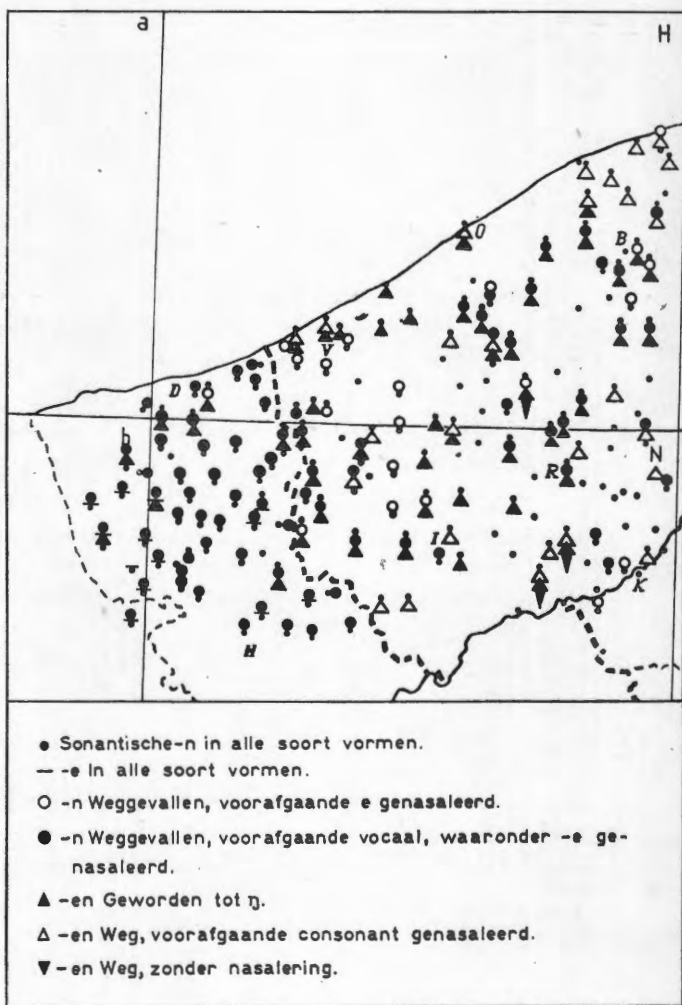
naast de uitgang *-ən*, *-m* (PÉE heeft bij zijn notitie soms gearzeld tussen *ə* en *ɪ*) en drie (Meulebeke (N 43), St.-Eloois-Winkel (N 83) en Godewaardsvelde (N 107)) *ən*. De uitgang *-m* (*-ən*) wijst op sterkere beklemtoning. Wegvallen van de *-n* met nasalering van de voorafgaande vocaal, komt ook hierbij voor.

Aangezien er in Vlaanderen veel variaties optreden, is er een afzonderlijke kaart van dit gedeelte — een stuk van de kaart, die in de *Taalatlas* zal verschijnen — gemaakt. Het heeft de tekenaar veel hoofdbrekers gekost alle tekens, die nodig waren, zo te plaatsen, dat ze zichtbaar bleven.

Hoewel ik voor Nederland, voor het grootste gedeelte, de beschikking heb gehad over gegevens langs schriftelijke weg verkregen en hoewel deze dus minder nauwkeurig zijn, meen ik toch te kunnen verklaren, dat alleen de overgang *-en > ŋ* voorkomt na *k* (1) en dat in een paar Drentse plaatsen *-en* na *l* wegvalt, zonder dat van nasalering van deze *l* wordt melding gemaakt. Wel wijst de schrijfwijze met 2 *l*'s in 5 van de 6 gevallen op een bijzondere intensiteit van deze *l*. Met het oog op de constatering in W.-Vlaanderen zijn deze overgangen van belang.

Maar behalve de plaatsen van dit aaneengesloten *-n*-gebied in het westen, blijken ook een aantal plaatsen in het zuidoosten van de provincie Antwerpen en het noorden van de Belgische provincie Limburg de *-n* in onze vormen behouden te hebben. De Heer RENDERS heeft over de grens in Groot-Schoot (L 285a) de uitspraak van de *-n* o. a. in werkwoordsvormen kunnen vaststellen, eveneens schijnt men in de naburige Ned. Limburgse plaatsen de *-n*

(1) Voor Winschoten (C 161) wordt opgegeven *drinkeng*, voor Wijber (G 50) *kook'ng*, voor Sappemeer (C 153) *vlaïj*, voor Ter Aard (C 179) *flieng*, *gn* is in de twee laatste voorbeelden geworden tot *ŋ*.

KAART II

soms te horen. Zelfs moet in Retie (K 241), Zonhoven (Q 1) en Vliermaal (Q 80) de -n-sonans worden gebezigd. Een merkwaardig gebied, waarmee bij het overzien van ons verschijnsel, rekening gehouden dient te worden. In het noorden en midden van Nederlands Limburg komt ook -en voor naast -e.

In het gehele midden en zuidoosten van het taalgebied, met uitzondering van het zo juist genoemde gedeelte, wordt de -n na de toonloze vocaal niet gehoord. Alleen intervocalisch en in de pausa komt zij als hiaatvulling soms weer voor den dag en in de streken, waar de *h* als beginklank niet bestaat, is dit ook het geval, als het volgende woord met een *h* heet te beginnen (1). Maar toch blijft deze -n in de Hollandse steden en in de Zaanstreek (1), ook in deze posities vaak achterwege. En ook FRINGS en VANDENHEUVEL hebben geen enkele overgangs-n opgetekend voor Maaseik (L 372), Turnhout (K 237), Antwerpen (K 244), Kontich (K 283), Vilvoorde (P 16) en Brussel (P 65). In ongeveer 20 plaatsen met -n van de vakken I en O blijft de -n van blijven in zin 25 (blijven liggen) weg (2).

Een gerundiumvorm, die eindigt op -ene en wel te drin-kene, is in het oosten van de Gelderse Achterhoek nog te horen. Stellig liggen deze plaatsen in de streek, waarin de toonloze -e aan het eind van een woord niet wordt geapocopeerd, doch dit gebied omvat in deze buurt meer plaatsen. Voor Ouddorp (I 19) op Goeree is door twee invullers *dorsene* neergeschreven, waaraan de ene nog *snieuwene* en *moiene*, gesubstantiveerde infinitivi, heeft toegevoegd.

(1) Ook voor ? die op sommige plaatsen de *h* in deze positie vervangt.

(2) Ook Blancquaert's atlas van Oost-Vlaanderen geeft in enkele -n plaatsen soms verwaarlozing van de -n te zien in soortgelijke combinaties.

Ook Ouddorp ligt in een gebied waarin nog geen apocope van de *-ə* heeft plaats gehad. *tə zɪ.nə* is in een groot aantal plaatsen van West- en Frans-Vlaanderen te horen, *tə g.ʊ.nə* in een tiental, enkele andere gerundia op *ə* komen daar eveneens voor (1).

Voor het Fries is na te gaan, dat de *-n* in verschillende van onze vormen al gedurende enige eeuwen ontbreekt. In het ofr. was de *-n* in syllabe met zwakke klemtoon verdwenen na *a-*, *e-* en *i-*klanken en dus ook in de infinitief, waarin de *-n* na *a-* stond (in zwakke ww. van de IIe klasse na *-ia*). *an* werd tot *-a* en deze *-a* tot *-e* (2). Echter vormden de eensyllabige een uitzondering, omdat deze ene syllabe niet zwak beklemtoond was.

Het oudfriesie gerundium had, evenals dat van de andere westgermaanse talen, de uitgangen *-anne*, *-ane*, waarnaast ook vormen op *-ana* en *-ena* voorkwamen. *-ana*, *-ane* verzwakte tot *-ene*. Apocopeerde hierin de slotklank, dan bleef een vorm met *-n* over.

Maar waarom heeft de substantivisch gebruikte infinitief en de infinitief, die vergezeld is van een accusatief, de uitgang wel bewaard? Was het gebruik van de eerste voor ww's-vormen, die met een vocaal beginnen, in de eerste plaats voor het veel gebruikte *is* (3^e pers. sing. ind. van *zijn*) de reden, dat de *-n* ook voor consonanten behouden bleef? (3)

De meervoudsuitgang van het praesens ind. was in het ofr. voor alle drie personen *-ath*, *-eth* (bij de zwakke ww. van de IIe Klasse *-iath*, dat alleen in de latere Westfriesie

(1) Ook Oost-Vlaanderen kent deze gerundia, heeft mij een recent onderzoek van Blancquaert's atlas van deze streek geleerd.

(2) W. STELLER : *Abriss der Altfriesischen Grammatik*, § 32, Anm. 4 und 89 d.

(3) Fokkema heeft opgemerkt, dat in het Stadsfries de substantivisch gebruikte infinitief ook zonder *-n* wordt gebezigd (K. FOKKEMA : *Het Stadsfries*, § 155, blz. 165).

teksten als *-ieth* verschijnt). Viel nu de *-th* af, dan bleef er een meêrvoudsvorm op *-a*, *-e* over. En dat dit afvallen reeds enige eeuwen geleden heeft plaats gehad, blijkt uit de Friese oorkonden van het St.-Anthony Gasthuis te Leeuwarden uit het tijdvak 1406-1455 (1). Men ziet daarin de *-th*, het eerst in de enclise, verdwijnen. Ook in een paar fragmenten, door BUITENRUST HETTEMA in zijn bloemlezing uit *Oudfriese geschriften* uitgegeven, merken we hetzelfde op (2). Het praesens van de optatief eindigde in enkel- en meervoud op *-e* (dat van de zwakke ww. van de IIe Klasse op *-ie*). Ook dit kan tot het wegvallen van de *-th* bijgedragen hebben.

Het Friese meerv. van het praesens ind. heeft door zijn bijzondere ontwikkeling dus geen vormen, waarin de *-n* bewaard is, uitgezonderd dat van de éénlettergrepige. En dit heeft — een gevolg van analogiewerking — dikwijls nog een *-e* achter de *-n*.

De oudfriese uitgang van het praet. plur. was *-un*, dat meestal reeds verzwakt was tot *-en* (*in*). De *-n* stond daar oorspronkelijk dus voor geen *a-*, *e-*, *i-*, en is dan ook niet afgevallen. Het part. praet. ging uit op *-in*, doch ook hierin is de *-n* bewaard gebleven.

Mogelijk is het behouden blijven van de *-n* in praet. plur. en part. praet. toe te schrijven aan accentverhoudingen nog uit het Indogermaans stammend. Het Indogermaans had in deze vormen het accent op de uitgang, terwijl in het praes. en praet. sg. de stam het hoofdaccent kreeg.

Immers het al of niet uitspreken van de *-n* is toch een

(1) Id., § 155. Fokkema heeft als grondslag van zijn Fries van Leeuwarden genomen de oorkonden gepubliceerd door G. GOSSES: *De Friese oorkonden uit het archief van het St.-Anthony Gasthuis*.

(2) In *Gastelik Riucht* (waarschijnlijk uit 1445) staat *scelleize*, in *Fan dae Koningen Kaerle ende Redbad*: *bidda wy*.

gevolg van verschil in accentuering. Het dynamisch accent vraagt hier onze aandacht. Is dit zuiver initiaal dan gaat als gevolg hiervan het wordeinde afslijten. Kent echter het meerlettergrepige woord behalve het krachtige beginaccent, ook nog een, het mag dan zwakker zijn, finaalaccent, dan blijft het einde van het woord beter bewaard en deze klemtoon aan het einde der woorden, is zeker op te merken in streken, waarin de *-n* is behouden gebleven. Wordt dit accent vrij krachtig, dan zal men het verschijnsel opmerken, dat de vocaal voor de *-n* verdwijnt, terwijl de klemtoon van deze overgaat op de *-n*. De *-n* zelf wordt daardoor sonantisch.

De werkwoordsvormen door GIJSBERT JAPICX gebezigd, laten ons zien, dat ook in zijn tijd de *-n* de eindklank was in het meervoud van het praet. van alle ww. en eveneens in het part. praet. van de sterke ww. (1), de *-e* die in het meerv. van het praes. De infinitief eindigde eveneens op *-e*. Het Fries van Starter (2), ook dat van *de Boere Prognostikatie* (1660), *de Tesklaow* (1660?) en *de Hynlepre seemans almanak* (voor 1679) (3) toont ons hetzelfde. Zo ook een staaltje van het 18^e eeuws Molkerums dat van, het ook wel tot de 18^e eeuw te rekenen *Schiermonnikoogs*, evenals het Landfries van het gedicht *de Zimmer en herst* (1774), alle behalve het eerste voorkomend in *Hulde aan Gijsbert Japiks*, IIe deel (4).

(1) W. BRANDSMA : *Het werkwoord bij Gijsbert Japicx*.

(2) Uit de Friesche Lusthof : *Vermaeckelijke sotte clucht van een advocaet ende een boer* (tussenspel van *de Timbre de Cardone*), blz. 443-459 en *Friesche pastorel*, blz. 148-149.

(3) Uit *Hulde aan Gijsbert Japiks* door J. H. HALBERTSMA, IIe deel, respectievelijk blz. 242-252, blz. 253-257 en 190-207. In de *Tesklaow*, die gold voor Achlum, Hitzum en Dojum en in 1559 is gegeven, maar opgenomen is naar een afschrift uit ong. 1660, komen nog mv. praesentes en infinitivi op *-a* voor naast die op *-e*.

(4) WINKLER : *Dialecticon*, I^e deel, blz. 450-451, *Hulde aan Gijsbert Japiks*, IIe deel, blz. 170-176, ook blz. 165-168.

Voor het begin van de 19^e eeuw leveren ons de geschriften van de Halbertsma's bewijsplaatsen in overvloed.

Wat in het Fries gemakkelijk valt : uit de teksten de toestand in de gesproken taal vast te stellen, is moeilijker voor het Nederlands, daar hierin de schrijftraditie zoveel sterker is geweest en de geschreven cultuurtaal de -n heeft bewaard. Toch is er in de Nederlandse teksten, waarin volkstaal is weergegeven, vrij veel aangaande dit onderwerp op te merken.

Gaat men deze geschriften na, dan krijgt men wel de indruk, dat de grenzen van de -en/-e-uitspraak zich de laatste eeuwen weinig of niet hebben verplaatst.

De enquêtes van 1895 en 1897 leren ons, dat de grenslijnen in Nederland toen liepen als tegenwoordig. Natuurlijk moet men bij het bestuderen van deze lijsten, evenals bij dat van de tegenwoordige, rekening houden met de omstandigheid, dat sommige invullers, bijna altijd zijn dit onderwijzers, zich bij hun weergave van de gesproken taal van de wijs hebben laten brengen door het schriftbeeld.

Een vergelijking van het materiaal uit bovengenoemde vragenlijsten met dat uit de bundels, die voor dialectstudie verzameld zijn : *Van de Schelde tot de Weichsel* van de gebr. LEOPOLD en WINKLER's *Dialecticon*, brengt geen verschillen aan het licht.

Voor het Zuiden ontbreekt het materiaal van 1895 en 1879 ; zet men daar het moderne materiaal naast dat uit genoemde bundels, dan is er bijna volkomen overeenstemming. Alleen de tekst van Kortrijk (N 141) zou op een dwaalspoor kunnen brengen (1).

Het valt op, dat in het *Dialecticon* de meeste vormen voor Tielen (K 271) -n hebben en dit is daarom belangrijk,

(1) *Dialecticon*, I, blz. 374-375.

omdat vlak bij Tielen de Antwerpse *-n*-plaatsen liggen. Een nieuwe lijst voor het dialect van Tielen is niet binnengekomen. Het uitspreken van de *-n* in deze buurt is de vorige eeuw dus ook al geconstateerd.

De vertalingen in het *Belgisch Museum* wijken alleen voor Kortrijk en Oudenaarde (O 98) af (1). Op de constatering van SNELLAERT voor Kortrijk is hiervoor al gewezen. Misschien heeft SNELLAERT voor deze plaats een nasalering van de voorafgaande *ə* opgemerkt, zoals die in de buurt van Kortrijk tegenwoordig nog wel voorkomt.

De bronnen van het begin van de 19^e eeuw brengen geen wijzigingen aan het licht, ook de 18^e eeuwse niet. Ook toen zaten verschillende schrijvers, die wel hun best deden gesproken taal weer te geven, te vast aan de geijkte spelling. De Utrechenaar JANUS MONTANUS schrijft bv. in zijn *Gemengelde Parnasloof* (ed. 1716) overal *-n*, ook LUCAS ROTGANS heeft in zijn *Boerenkermis* (ed. 1708) in de gesprekken tussen boeren van de Vechtstreek ten noorden van Utrecht te veel *-n*'s laten drukken. Gelukkig voor ons heeft hij bij zijn correcties fouten over het hoofd gezien. WOLFF en DEKEN stellen op dit punt teleur (2). Een paar Hollandse kluchtspelletjes uit het begin van de eeuw lichten ons beter in over de uitspraak ten plattelande nl. *Hollandse Boere Vreugt* en *Boere Vreugd over t Heyl van Nederland*. Dit doet eveneens J. POOKS *Rommelzoodjen* (in 1709 uitgegeven).

Reeds in de 17^e eeuw werd *-n* in dezelfde streken als thans niet meer gehoord. Voor de Zaanstreek zijn vormen

(1) *Belgisch Museum*, X, blz. 239-240.

(2) Zie de 33^e brief uit Sara Burgerhart, waarin een Maassluizer visser aan het woord is; ook in de dialectische gedeelten van *Winterzang*. *Winterbuitenleven*, Een nieuw Scheepslied, van de hand van Betje Wolff, staat de *-n*.

als *hoog-geklomme dagen, t handle, zij stelle* uit SCHAEF's *Bloementuyntje* zonder commentaar duidelijk (1).

Voor het 17^e eeuws Amsterdams blijkt dit weglaten zonder twijfel uit HOOFT's *Warenar* en BREDERO's werken (2), uit de kluchten van W. D. HOOFT, J. SOET, A. BORMEESTER, JOAN PLUIMER en stellig nog van veel anderen. Heel duidelijk komt dit wel voor de dag als vormen met en zonder -n op elkaar rijmen : *ongderweiseleesen, huylen-pruyle, hale-dwalen*. BARON's kluchten lichten ons voldoende in over het niet uitspreken van de -n in het Leids, terwijl de gedichten van HUYGENS en de brieven van HUYGENS' zusters en D. VAN DORP, als er twijfel mocht bestaan ten opzichte van het Haags en het dialect van Delfland, deze volkomen wegnemen (3). A. V. STEYNS' werk laat ons de -n-loosheid van Delft zien, terwijl een Utrechts zonder -n verondersteld mag worden uit *Ultrajectina Umbracula ofte lind- en iepelof van Jans-Kerckenhof* (1642), evenals uit de *Klucht van de Pasquil-maecker voor den Duyvel* en die van de *Uterse Juffers*.

Uit Van PAFENRODE's werk blijkt het niet uitspreken van de -n in Hollands oostelijkste stad, GORCUM, terwijl JOOS KLAERBOUT in zijn *Klucht van het Kalf* en A. VAN DE VENNE in het *Minnemal van Dicke Leendert en Lijsje Theunis* (4) ons een Zeeuws tonen, waarin de -n niet werd gezegd. Ook de taal, die wij observeren in de brieven van MARIA VAN REIGERSBERG, HUGO DE GROOT's vrouw — een Zeeuwse van origine — toont ons het weglaten van -n's

(1) J. Cl. SCHAEF : *Bloementuyntje* (geraadpleegd V^e druk van 1724).

(2) G. A. NAUTA : *Taalkundige aantekeningen op de werken van G. A. Bredero*.

(3) J. TE WINKEL : *Bijdrage tot de kennis der Noordnederlandsche tongvallen*, II : *De tongval van Delfland bij Huygens* (Ts. 18, blz. 161-180) en J. H. KERN : *Over de taal van de brieven van Huygens' zusters en D. van Dorp* (Ts. 48, blz. 49-113).

(4) In *Tafereel van Sinnemal* door A. VAN DE VENNE.

op plaatsen, waarop in het hedendaags Zeeuws geen *-n* wordt gehoord. Zelfs die van de oudste burgemeestersrekening van Middelburg (die van 1344) (1) is voor ons niet onbelangrijk, vormen als *ghegheve* en *camme* (3^e pers. mv. praet. van komen) passen in ons kader, maar *te menne* (vervoeren met een wagen) en *te dienne*, die men herhaaldelijk kan noteren, doen ons twifelen aan de dialectkennis van de schrijver. Of zouden het contracties zijn van *te mennene* en *te diene*? De gewone uitgang van de gerundia is *-ene*.

In het Zuiden blijkt in de 17^e eeuw de spellingtraditie veel sterker te zijn geweest dan in het Noorden. Noch in gedeelten uit drie van de *Seven Hooftsonden van Ogier* (2), noch in het fragment uit het werk van VAN DEN BRANDT, voorkomend bij VAN VLOTEN, noch in *Eertijds, Maer en Tegenwoordig* (3) van dezelfde schrijver is er enige afwijking op dit punt te constateren. OGIER en VAN DEN BRANDT waren beide Antwerpenaren. Evenmin is deze aan te wijzen in de gedeelten uit de kluchten van de Lierenaar CORNELIS DE BIE en van de Brabander JOAN DE GRIEK, eveneens voorkomend bij VAN VLOTEN (4).

Dat de 16^e eeuwse CORNELIS EVERAERT alle *-n*'s schrijft, ligt, zijn Brugse afkomst in aanmerking genomen, voor de hand.

De *n*-loosheid van de sterke part. en infinitivi, en waarschijnlijk ook van het meerv. van praesens en praet. valt voor het midden van het taalgebied eveneens voor de 16^e eeuw en vroeger vast te stellen (5). Anders is het ten-

(1) In *Codex diplomaticus neerlandicus*, IIe serie, IIe deel, blz. 3-76.

(2) G. OGIER : *De Seven Hooftsonden* nl. uit *De Hooveerdigheid, de Gierigheid en de Onkuyseheid*.

(3) *Belgisch Museum*, IX, blz. 253-285.

(4) J. VAN VLOTEN : *Het Nederlandsche Kluchtspel*, I^e deel, blz. 132-134, 81-86 en 288-290.

(5) A. E. LUBACH : *Over de vervoeging van het ww. in het Ned.*

minste heel moeilijk te begrijpen, dat er vormen als *sy blyver, looper, commer* voor zij blijven er enz. zijn neergeschreven.

Dat Utrecht en omgeving tot dit -n-loze gebied hoorde, is op te maken uit rijmen als *konde - gevonden, branden - scande, ich droge - ich sage... plogen, te mort-branden - scande* voorkomend in het *Berijmd verhaal van het beleg van IJselstein* door GELDER en UTRECHT in 1511 (1).

Reeds in de *Vrijheden van IJselstein* (van 1360) lezen wij : *die gaste begonde, zoude beteren, so soude die poirteren*. Weglaten van -n's bij enclitisch gebruikt pronomina is in deze en in de voorafgaande eeuw in de oorkonden uit deze buurt aan te wijzen : *hebbe wi, zoude wij* (2).

De oudste Kameraarsrekening der stad Utrecht (van 1380) (3) toont ons een drietal meerv. van het praesens zonder -n : *doe wi... dichte, omdat si utghesent worde, dat wi... ontfangen woude*.

De afschrijvers van de gedichten van Willem van Hildegaersberg (deze hebben ± 1460 gecopieerd), een Brabander (in Oss woonachtig) en een Hollander, spraken de -n na *ə* niet uit, wat blijkt uit de fouten, die ze in hun manuscripten hebben gemaakt, meent TIEMEYER (4). De dichter zelf heeft de -n, zeker in werkwoordsvormen met

der 16e eeuw, §§ 85, 81 en 79. Voor de enclitische pronomina *sy* en *wy* verdwijnt de -n en soms de hele laatste lettergreep, maar dit komt ook in de teksten uit het -n-gebied voor.

(1) Medegedeeld door J. H. GALLÉE en S. MULLER Fzn. in *Bijdr. en Med. Hist. Gen.*, IV. De uitgevers menen, dat de schrijver ten noorden van de Lek, waarschijnlijk in Utrecht of onmiddellijke omgeving heeft thuis gehoord.

(2) *Onuitgegeven oorkonden betreffende het slot, de stad en de heerlijkheden van IJselstein en Oorkonden betrekkelijk tot de abdij van St.-Laurentius en het Vrouwenklooster te Oostbroek medeged.* door J. J. DE GOOR in *Codex diplomaticus neerlandicus*, IIe serie, IVe deel, IIe afd., blz. 77-158, *id.*, 11-59.

(3) In *Codex dipl. neerl.*, IIe serie, IIe deel, blz. 77-158.

(4) W. F. TIEMEYER : *Klankleer der gedichten van Willem van Hildegaersberg*, § 333 en § 334.

volgens encliticum en in de inversie weggelaten. Het is wel waarschijnlijk, dat ook de *-n* in zijn tijd niet meer gehoord werd in de meervoudsvormen van praesens en praet. ; de *-n* van de infinitief heeft langer weerstand geboden, doordat men samenhang voelde met het gerundium, waarin de *-n* toen nog wel werd gezegd. Echter valt in de werken van verschillende Hollandse schrijvers geen enkele afwijking op dit punt te constateren, evenmin in *Der Minnen Loep*, als in de *Tafel van den Kersten Ghelove* als in MELIS STOKES *Rijmkroniek*. En niet alleen in de Noordnederlandse werken van dit genre, maar eveneens in de Zuidnederlandse : *Des Coninx Summe* en *Dat Scaecspel* staan alle *-n*'s, die in de schrijftaal van de laatste eeuwen worden afgebeeld. Deze nauwkeurigheid beschouw ik als een teken van eruditie van de opstellers.

In het *Statutenboek van Maastricht* (van 1380) (1) ziet men *-n*'s in al onze posities weggelaten, zelfs in het gerundium : *te regere hebben* (blz. 264) en de substantivisch gebruikte infinitief : *mit einem... gantse en volcomen uyt-dreghe der vrijheit* (blz. 275). Hs. L. van het Limburgse *Leven van Jesus* door BERGSMA uitgegeven (uit het begin der 14^e eeuw afkomstig) (2) vertoont regelmatig in het meerv. van het praesens het weglaten van de *-n* bij een enclitisch *wi*, maar ook bij een voor de persoonsvorm geplaatst subject : *so dat dene almosene blive verborghen, si seide, de lude sprake, sine sele vertoegt worden*. Infinitivi zonder *-n* heeft het eveneens. De *Limburgsche Sermoenen* (3)

(1) *Statutenboek van Maastricht* v. h. jaar 1380 medeged. door H. P. H. EVERSEN in *Publications de la Société d'Archéologie dans le duché de Limbourg*, tome III, p. 260-335.

(2) *De levens van Jezus in het Middelned.*, door J. BERGSMA in *Bibl. van Middeln. Letterk.*; *De Taalschat van het Limburgsche Leven van Jezus* door JAC. VAN GINNEKEN en zijn Nijmeegsche leerlingen.

(3) *De Limburgsche Sermoenen* door J. H. KERN in *Bibl. v. Middelned. Letterk.*

bevatten, naast de afval van -n voor *wi*, drie gerundia zonder -n : *te geve* (159a), *te hange* (156a), *te breide* (54d). Deze zouden met de infinitief *ontrade* (147d) heel goed zuiver Limburgs van het begin der 14e eeuw kunnen zijn.

Uit de enkele *n*-loze vormen, die ik in 3.000 regels van het *Leven van Sinte Lutgart* (1), voor 1280 vertaald, aantrof, is het voorzichtiger geen conclusies te trekken. Hierbij zijn een paar infinitivi, waaronder één voorafgegaan door *te* en twee praesensvormen met enclitisch *wi* (*wij*).

Waarschijnlijk heeft de heer van Elslo (in zijn schrijven aan de heer van Gronsveld) geschreven, zoals hij sprak, toen hij in twee meervouden van praesensvormen (2) de -n vergat.

De als Brabants bekend staande taal van *Van de VII vroeden van binnen Rome* (3) bevat vormen als : *Si ne wiste* (vs. 3156), *si vragede wat* (vs. 1399, *si* is mv.), infinitivi als *late* (vs. 3144) en *ophoude* (vs. 4312), een part. praet. *willecome* (vs. 426). In de bekende abele spelen met de er bij horende sotterniën, de taal mag dan Oost-Brabants-Limburgs zijn, zoals VERDEYEN heeft geconcludeerd of Brabants zoals MULLER (4) meent, rijmen herhaaldelijk vormen met -n op die zonder (5).

HENNEN VAN MERCHTENEN's *Cornicke van Brabant* (van 1414) (6) heeft wel de -n en dit is heel normaal, als men aan-

(1) *Leven van Sinte Lutgart*, uitgeg. door FRANS VAN VEERDEGHEM.

(2) Voorkomende in *Publications de la Société historique et archéologique dans le duché de Limbourg*, tome XI, blz. 315-318.

(3) Klank en vormleer van het gedicht v. d. VII vroeden van binnen Rome, door EMIEL DE NEEF (1897).

(4) J. W. MULLER : *De taal en herkomst der zgn. „Abele spelen en Sotterniën”*, Ts. 46, blz. 292-301.

(5) P. LEENDERTSZ JR : *Middelned. Dramatische poëzie*, blz. CLXXXVIII.

(6) Hennen van Merchtenen's *Cornicke van Brabant* door G. GEZELLE (Uitg. Kon. Vla. Ac.).

neemt, dat deze Henrik werkelijk uit Merchten afkomstig is, immers deze Brabantse plaats ligt, ook nu nog, in het *-n*-gebied. Ook het voorkomen van de *-n* in het *Landrecht van Grimbergen* (van 1275) (1) heeft weinig bewijskracht, aangezien Grimbergen (P 4) thans op de grens ligt van het gebied met *-n*.

De *Stadsrekeningen van Gent* (van 1340) (2), ook die van Lier en Antwerpen uit ongeveer dezelfde tijd, vertonen het weglaten van de *-n* niet, doch dit is wel aan te wijzen in de *Oudste Middelnederlandsche oorkonden* door OBREEN en VAN LOEY uitgegeven (3). En onder de 7 *-n*-loze vormen (alleen de oorkonden uit het tegenwoordige *-n*-loze gebied zijn nagegaan) zijn 3 Gentse : (zij) *kenne*, *blive* (inf.), *gheange* (gehangen). Ook door het weglaten van de *h* schijnt dit woord wel dialectisch juist te zijn weergegeven. JOOST LAMBRECHTS zwijgt drie eeuwen later in zijn *Nederlandsche Spellynghe* over deze eigenaardigheid.

J. JACOBS heeft in oorkonden, van westelijk Zuid-Brabant, uit het laatst van de 13e eeuw, twee praesensvormen zonder *-n* gevonden (deze werden gevolgd door *wy*) en één part. : *ghelate* (4).

Reeds in een oorkonde van 1294 merken we weglating van de *-n* op bij een enclitisch pronomen, in 1263 een sub-

(1) *Het Landrecht van Grimbergen van 1275 in Ts. voor Rechts-geschiedenis*, deel. XI.

(2) *Rekeningen der stad Gent* (Tijdvak van J. v. Artevelde, 1336-1349) uitgeg. door NAP. DE PAUW en JULIUS VUYLSTEKE, *Rekeningen der stad Lier* (van 1377 en 1394), medeged. door J. H. MERTENS in *Codex diplomaticus neerlandicus*, IIe serie, IVe deel, blz. 215-240 en IIe afl., blz. 246-263; *Oudste rekeningen der stad Antwerpen* door ID. in *id.*

(3) *De oudste mdl. ned. oork.* door H. OBREEN en A. VAN LOEY (*Versl. en Med. Kon. Vla. Ac.*). De oorkonden, waarin deze vormen staan, zijn geschreven in de jaren 1260-1269.

(4) J. JACOBS : *De Westvlaamsche spreek- en schrijftaal van 1250* (*Versl. en Med. Kon. Vla. Ac.*, 1928).

stantivisch gebruikte infinitief, met een gewone infinitief, die eindigen op -e (1).

En hiermee zijn we wel aan het eind van onze gegevens uit de Middelnederlandse teksten. JACOBS verklaart in zijn *Westvlaamse Spreek- en Schrijftaal van 1250* (2), tenminste wat het Vlaams aangaat, dat hij nergens in de Westvlaamse kronieken, cartularia, stadsrekeningen een doorlopend Vlaamse tekst heeft gevonden van oudere datum. Het oudste document, in de landstaal, dat NIJHOFF gezien heeft, is van 1286 (I. I. NIJHOFF : *Gedenkwaardigheden uit de gesch. v. Gelderland*, blz. 40).

Het weglaten van de -n voor *wi*, *si*, *se* in verschillende Middelnederlandse geschriften, zou ik niet, zoals VAN HELTEN in zijn *Spraakunst* (3) doet, willen zien als een uitbeelding van de assimilatie van die -n aan *w* of *s*, maar als een weergave van de syncope van de -n. Vormen als *wi gaver*, *quamer* kunnen makkelijk ontstaan zijn uit *wi gave er*, *quame er*, terwijl de contractie uit *gaven er*, *quamen er* niet aannemelijk is, immers tussen twee vocalen ziet men de -n, die in de andere posities reeds verdwenen is, zich juist tegenwoordig langer handhaven.

(1) *Onuitgegeven oorkonden uit de 13^e eeuw*, medegedeeld door H. OBREEN.

(2) J. JACOBS : *De Westvlaamsche spreek- en schrijftaal van 1250* (*Verst. en Med. Kon. Vla. Ac.*, 1928).

In de Betuwe heeft men in de 12^e eeuw de -n waarschijnlijk niet meer uitgesproken, immers in enige plaatsnamen ziet men dan oudere vormen zonder -n vervangen door vormen met -n : *Elde* (1320)-*Elden* (1340 en later), *Hetere* (1232)-*Heteren* (1560), (Op- en Neer)-*Ine* (996, 1210)-*Inen* (1239), *Castre* (1088)-*Kesteren* (1250), *Lienne* (1050)-*Lienden* (1409), *Omere* (1251)-*Ommeren* (1450), *Rezne* (11^e eeuw)-*Ressen* (1358). (*Nom. Geogr. Neerl.*, III).

Is de vorm met -n in gebruik genomen, dan is dit, op een paar uitzonderingen na, de vorm gebleven. De -n werd toen, hoewel niet gehoord, in verschillende vormen geschreven en zo werd deze ook toegevoegd in plaatsnamen.

(3) W. L. VAN HELTEN : *Middelnederlandsche Spraakunst*, § 213, d en e.

In de oudoostnederfrankische psalmen is wel enkele keren de streep, die in de handschriften de ausloutende *n* vervangt en boven de laatste vocaal is aangebracht achterwege gelaten (1), maar hieruit tot het weglaten van de *-n* te besluiten is onvoorzichtig.

Mocht echter in sommige vormen, ook werkwoordsvormen, in deze psalmen voorkomend, de *-n* niet zijn uitgesproken, dan vallen deze vormen strikt genomen toch buiten het kader van ons onderzoek, aangezien de voorafgaande vocaal geen *e* is. Is echter de schrijfwijze uitspraakgetrouw dan zou deze een aanwijzing zijn voor het geringe accent van de laatste lettergreep.

Opvallend is de schrijfwijze *-n*, niet *-en*, in sommige bronnen uit het oostelijk deel van het taalgebied. De uitgever van GERT VAN DER SCHUREN's *Teuthonista of Duytschlender* heeft op de vorm *hebn* in dit werk attent gemaakt en hij heeft een sonantische *-n* in de tweede lettergreep verondersteld, al mag het nieuw-Kleefs deze sonantische *-n* dan ook niet kennen (2). Datzelfde *hebn* heb ik genoteerd uit de *Stadboeken en ordinarius van Zwolle*, de *Willekeuren der stad Genemuiden*, *Dat Gulden Boeck* en het *Decretum doninorum van Kampen*, terwijl mij het *Boeck van Rechten der stad Kampen* en het *Stadsregt van Hasselt* ook andere *-n* vormen hebben opgeleverd: *timmern*, *verlorn*, *mishandeln*, *legn*, *segn*. De vorm zonder *e* komt te vaak voor om die voor een zinloze verschrijving te houden en het zou best kunnen zijn, dat aan de opstellers bij het neerschrijven hun uitspraak in de oren heeft geklonken.

Uit bovenstaand bronnenonderzoek is komen vast te

(1) A. BORGELD : *De oudoostnederfrankische psalmen*. Klank en vormleer, § 6.

(2) D. H. G. BELLAARD : *Gert v. d. Schuren's : Teuthonista of Duytschlender*. Wel komt in het Kleefs van tegenwoordig *-en* naast *-n* voor.

staan, dat reeds in de tijd, waaruit de vroegste litteraire overleveringen afkomstig zijn, in het zuidoosten en midden van het taalgebied de -n niet meer werd gehoord in de laatste lettergreep van onze werkwoordsvormen. Deze eigenaardigheid moet dus in een vroegere periode zijn ontstaan. Een bevestiging in ons taalgebied van WREDE's uitspraak in zijn toelichting bij de (*gebroch*)en-kaart) : „die unbetonten Satzteile vor allem die Wortendungen zeigen die konservativsten Grenze.”

De streek, waarin de -n volledig bewaard is gebleven, omvat : 1° het diluviale gebied van het oosten van Nederland, waarbij zich de kop van Overijssel aansluit, + Groningen ; 2° een brede strook langs de Belgische Noordzeekust, die ongeveer reikt tot de Zenne en Schelde met Zeeuws-Vlaanderen en oostelijk Zuid-Beveland ; 3° een streek in Antwerpen en Limburg, die niet meer een eenheid vormt en die de indruk maakt een relictgebied te zijn.

Over de taal van de Groninger Ommelanden in de M. E. is het laatste woord nog niet gesproken. HUIZINGA ziet dit Groningen als een nieuw verworven gebied (1). Hij neemt als oorzaak van de verandering aan de Saksische immigratie, die tegen het begin van de zestiende eeuw heeft plaats gehad (2). Reeds in de *Kroniek van Abel Eppens* (3) en de *Werken van Johan Rengers van ten Post* (4) vindt

(1) J. HUIZINGA : *Hoe verloren de Groninger Ommelanden hun oorspronkelijk Fries karakter?* (*Driemaandelijks Bladen*, XVIe jrg., blz. 1-77).

(2) W. de Vries denkt aan de slechte gezondheidstoestand v. d. mensen i. de Ommel. als oorzaak daarvan (W. DE VRIES : *Iets over de verbreidheid en herkomst van het Fries*. Teksten en Studien onder red. van G. S. OVERDIEP, deel VI).

(3) *De Kroniek van Abel Eppens tho Equart* (uitg. door J. A. FEITH en H. BRUGMANS in *Werken v. h. Hist. Gen.*, IIIe serie, n° 27).

(4) *Werken van den Ommelander edelman Johan Rengers van ten Post*, uitg. door H. O. FEITH. Op blz. 97 staat echter : *verdroncke se alle und begroeve se*. Het niet uitspreken van de -n in het praet. is ook geen Fries.

men geregeld *-n* in infinitief en meervoud praesens. De stad Groningen heeft tegenwoordig een meerv. praesens op *-n*, niet op *-t*, terwijl men in de oude *Stadboeken* en in de *Kroniek van een Gronings burger* (1) nog *-t*'s kan lezen. Hebben de Ommelanden eerst Fries gesproken, dan is bij het overnemen van de taal van de stad en van het zuiden in het praesens de vorm op *-ə* komen staan tegenover die op *-t* (2). Die op *-t* heeft, de overwinning niet kunnen behalen, in later tijd zal de *-n* naar analogie zijn toegevoegd.

Natuurlijk heeft de *-n* van het gerundium en van de infinitief cum accusativo steun verleend bij het in gebruik nemen ervan in de gewone infinitief.

Een sterk argument voor Fries sprekende Ommelanden in de M. E. is, dat de Ommelander privaatoorkonden, als ze niet in het Latijn zijn opgesteld, dit zijn in het Fries, terwijl de namen, waarop DE VRIES wijst en het verzoek van KAREL VAN GELRE, dat een ander een eed zal afleggen, daar hij de persoon, die eerst daartoe is aangewezen niet zal verstaan (in 1531), ook omdat hij „vrees” spreekt, daarvoor pleiten (3). DE VRIES' argument, dat het onder water lopen van een groot deel van Reiderland en Oldambt een vernietigende factor zou zijn geweest voor het Fries in alle Ommelanden is minder overtuigend. „Niet allen, die naar het opnieuw verworven gebied trokken (bij de herinpoldering) zullen uit Fries sprekend gebied gekomen zijn”, aldus DE VRIES. Stellig niet, maar de herwinning op grote schaal is pas begonnen in 1545. Toen stond het

(1) *Stadboeken van Groningen (Werk. Ver. t. u. v. d. br. v. h. Oude Vad. Recht)* en *Kroniek van een Gronings Burger (Bijdr. en Meded. Hist. Gen., XII)*.

(2) Als we tenminste aannemen, dat in het Ommelander Fries evenals in Westlauwers Fries de *-th* in het praesens verdwenen was.

(3) W. DE VRIES : *Iets over verbreidheid en herkomst van het Fries*, blz. 19-23. Blok heeft reeds in de 14^e eeuw invloed van de Saksische taal in Oldambt en Reiderland geconstateerd (P. J. BLOK : *Het Oldambt in oude tijden, Groninger Volksalmanak* van 1896).

Fries al zwak. De volgende inpolderingen hadden plaats tegen het begin van de 17^e eeuw; toen was het Fries er al verdwenen. Men kan daardoor wel een groot verschil veronderstellen tussen de taal van de Ommelanden en die van Oost-Friesland. Had de Lauwerszee zich naar het Zuiden uitgebreid dan was daardoor de positie van het Ommelander Fries veel meer verzwakt.

OVERDIEP heeft opgemerkt dat het dialect van de Ommelanden in taal en zinsbouw nog lang niet ontfried is (1).

Maar heeft men zich in de Ommelanden bediend van een Fries, dat gelijk was aan dat van Friesland bewesten de Lauwers? Gaat men afkomst en geschiedenis van de bevolking na, dan ligt de veronderstelling voor de hand, dat het Ommelander Fries veel meer oostelijke bestanddelen bevatte.

NYÉSSSEN's schedelonderzoek heeft ons aangetoond, dat er reeds in de terpentijd (voor het jaar 1000), verschil bestond tussen de Friese en Groningse terpbewoners. De „Groterpians” staan dichterbij de bewoners van het oostelijk pleistoceen, de „Friterpians” (2) bij die van het westelijk holoceen.

In de eerste eeuw na Chr. woonden in de streek tussen Lauwers en Eems de Chauken.

Plaatsnamen op *-ingi*, later geworden tot *-ens*, die talrijk zijn in de eenmaal door Chauken bewoonde streek tussen Elbe en Wezer, vindt men in 785 hier in een groot aantal.

Na $\pm$ 100 moeten de Friezen van het westen uit de Ommelanden binnengetrokken zijn, de Chauken waren van het oosten gekomen, wat op te maken is uit de aardewerk-

(1) G. S. OVERDIEP : *Friesch-Saksische woorden (Saxo-Frisia, I^e Jrg, blz. 1-15).*

(2) D. J. N. NYÉSSSEN : *The passing of the Frisians. Anthropogr. of Terpia.* J. H. GOSSES (*T's. voor Gesch.*, 44, blz. 37-38) acht echter het door Nyéssen bewerkte materiaal te gering om daaruit verstrekkende conclusies te trekken.

vondsten (1). Tussen 285 en 358 hebben Saksen zich gevestigd in het Oosten van de Ommelanden en deze hebben ook vaste voet gekregen in de kleistreken. Groningen kreeg meer immigranten dan Friesland, aangezien daar nog meer plaats was. Een Saksische nederzetting is Saaksum, dat in de 8^e eeuw en later Sassenheim, Saksingsheim, Saksenheim heet.

Ook in bestaande dorpen hebben zij zich gevestigd en dat dit niet altijd op vreedzame wijze gebeurd is, heeft ons het onderzoek van de terp te Ezinge geleerd (2). Als de oude bevolking niet geheel verdreven of uitgeroeid is (3), zal daar de vermenging zijn begonnen.

Karel Martel breidde het Frankische rijk uit tot de Lauwers. Eerst Karel de Grote voegde de Ommelanden aan zijn rijk toe. Hij gaf ze ter kerstening over aan Liudger. De gehele M. E. door hebben ze tot Liudgers kerkprovincie behoord (4).

Aan de Lauwers lag de in de *Lex Frisionum* getrokken scherpe scheidingslijn tussen middel- en oostfries recht (5). De eeuwen door hebben de vruchtbare kleistreken, die door inpoldering geregeld vergroot werden en dus meer bestaansmogelijkheden gingen bieden, een aantrekkingskracht uitgeoefend op de bewoners van de zandstreken.

(1) R. H. CARSTEN : *Chauken, Friesen und Saksen zwischen Elbe u. Frie.*, S. 46.

(2) A. E. VAN GIFFEN : *Ein Beitrag zur Germanenfrage im mittel- und westeuropäischen Grenzgebiete* (1934).

(3) En dit schijnt niet het geval geweest te zijn, immers heeft men op de wierde van Leens twee soorten huizen gevonden : een groot soort, dat men voor de woning der oudere bevolking houdt en een klein, dat de Saksen hebben ingevoerd. Beide typen komen naast elkaar voor van de 7^e tot minstens in de 10^e eeuw toe (*Oudheidkundig Jaarboek*, X^e jrg : *Voorhistorische en Romeinsche Oudheden*, door A. W. BYVANCK, blz. 71).

(4) Enkele gedeelten behoorden tot het bisdom Osnabrück.

(5) *Die Friesen* herausgegeben von G. BORCHLING und R. MUUSS (1931), S. 8. De *Lex Frisionum* is waarschijnlijk in 802 opgesteld, id., S. 79 (in bijdrage van J. H. GOSSES).

Steeds hebben zich Drentenaren gevestigd ten noorden van de stad. Hun „Drentse” taal hebben de nieuwelingen zelf niet afgelegd, maar als zij daar gezinnen hebben gesticht, zal het van de moeder hebben afgehangen of de kinderen de taal van hun omgeving zuiver hebben geleerd. Was de moeder een Ommelandse, dan gingen de kinderen Ommelands praten, maar was zij een Drentse, dan is het zeer waarschijnlijk, dat zij Drentse eigenaardigheden behielden in hun spreken. En als nu op een bepaalde plaats meer van die gemengde gezinnen waren, was daar de taal meer „Oosters” dan op andere.

Gevaarlijk voor de inheemse taal werd dit pas, toen de stad de baas begon te spelen over de Ommelanden (in de 14^e en 15^e eeuw), en rijk geworden Groningers zich in de Ommelanden bezittingen verwierven (1). Toen bleek de altijd enigszins geminachte taal van die kale avonturiers veel te lijken op die van de stedelingen, toen ontstond het streven naar mieux dire en was het lot van het Ommelander Fries beslist. Mogelijk is de ondergang hierdoor bevorderd, dat de tongvallen van de verschillende streken, bij het ontbreken van een norm, zoveel van elkaar waren gaan verschillen, dat mensen uit verschillende gedeelten elkaar moeilijk meer konden verstaan, zodat ze zich bij onderling verkeer gingen bedienen van de cultuurtaal (2).

De overeenkomsten, die er zijn, en het nauwe contact, dat er bestaan heeft tussen Drente en Zuidoost-Friesland, zijn in mijn Tegenstelling Noord-Zuid in verschillend verband belicht (3). Hieraan is toe te voegen, dat kort na 1300

(1) HUIZINGA zegt in zijn bekende artikel : *Hoe verloren de Groninger Ommelanden* enz., dat het Fries nationaal besef zich niet tegen de Drentse stad heeft verzet. Later is er wel haat ontstaan tengevolge van de economische onderdrukking, waardoor de Ommelanders te lijden hadden.

(2) W. DE VRIES : *Verbreiding en herkomst van het Fries*, blz. 20.

(3) *Een tegenstelling Noord-Zuid*, blz. 28, 34, 35, 36, 38, 52, 184,

12 Stellingwerfse parochies, die tevoren tot Drente werden gerekend, bij Friesland zijn gevoegd. SCHUILING (*Nederland*, deel II, blz. 126) wijst nog op het talrijker worden van de *loo*-namen en op de meer op die van Drente lijkende akkerindeling hier en daar. Het is dan ook niet opvallend, dat Stellingwerf, evenals in zoveel andere verschijnselen, ook in dat van het uitspreken van de *-n*, staat aan de Drents-Overijsselse kant.

De z. g. kop van Overijssel — het land van Vollenhove — heeft, hoewel gedeeltelijk laagveengebied, zover men kan nagaan, met Stellingwerf en Drente altijd een geheel gevormd (1).

In of even voor 968 heeft graaf Wichman van Hameland de helft van Urk, behorend tot de pagus Salon (Salland) evenals Nardincland (het Gooi) als wereldlijk goed geschonken aan de pas door hem opgerichte abdij van Hoog-Elten (2). In de M. E. waren de heren van Kuinder en Voorst ook heren van Emmeloord (op Schokland) en Urk, in 1660 is Urk met noordelijk Schokland een bezitting geworden van Amsterdam. Toch heeft Urk, en ook het Gooi, de *-n* bewaard. Het Schokkers bezat deze *-n* eveneens (3). In de uitspraak van de *â* en *a* (4) en de umlaut in het part. en praet. van de sterke w. w. staat Urk eveneens aan de Veluws-Overijsselse zijde.

Nardincland is in 1280 door de abdis van Elten verpacht aan Floris V van Holland.

185, 200. Het aan Friesland komen van de Stellingwerfse parochie wordt aangehaald door J. H. GOSSES in *Friese jubileumlitteratuur* (*Ts. voor Gesch.*, 44^e jrg, blz. 21).

(1) *Een tegenstelling Noord-Zuid*, blz. 34, 36 en 38.

(2) *Idem*, blz. 30, 31.

(3) G. A. MEES Azn. beweert in zijn artikel *Schokland* (in de *Overijsselsche Volksalmanak* van 1846), dat in de uitspraak van *-n* verschil bestond tussen Ens (F 79) en Emmeloord (F 78). In Ens liet men de *-n* horen.

(4) G. KLOEKE : *De Noordned. tegenstelling west-oost-zuid weerspiegeld in de aa-woorden*, N. T. 27, blz. 255.

Aan de west-, zuid- en oostzijde was het omgeven door veengronden. In de 14^e en 15^e eeuw werd de ontginning daarvan (van het zuiden uit) krachtig ter hand genomen. Pas in 1356 is de grens tussen het Gooi en Eemnes vastgesteld. Uit het testament van een zekere Folkert (van 855) leest men, dat Felua en Flehite, in de Gelderse vallei gelegen, delen waren van Hameland (1). In dit verband is het merkwaardig, dat er eeuwenlang strijd heeft bestaan over de oostgrens van Nardinland. Van Hollandse zijde werd beweerd, dat Eemnes, Baarn en een gedeelte van Soest met de Vuurse tot Gooiland behoorden. De grond van die bewering vormde de tijns, die vele landerijen, sommige ook op de rechteroever van de Eem gelegen, moesten opbrengen aan de grafelijkheid van Holland, die in de rechten was getreden van de abdis van Elten (2).

Het land ten oosten van de Eem is pas later ontgonnen; in 1600 is men aan het werk gegaan in het oostelijk deel van de gemeente Hoogland. Nijkerk wordt niet voor 1400 genoemd, in 1132 had Hoevelaken nog geen bewoners. De enige oudere plaats in deze buurt is Bunschoten, waarover in 1300 al gesproken wordt (3).

Zowel de kerken van Baarn, Soest, Eembrugge als die van Hoevelaken en Scherpenzeel waren dochterkerken van de kerk van Leusden (F 167) bij Amersfoort. De parochie Leusden wordt reeds $\pm$ 1000 vermeld. Ook Hoogland hoorde onder Leusden, al gingen de Hooglanders in Amersfoort ter kerk. Van Amersfoort horen we eerst in

(1) Deze oorkonde moet echter een vervalsing zijn uit het laatst van de 9^e eeuw (O. OPPERMANN : *Rheinische Urkundenstudien*, Ier Teil, S. 115-116).

(2) HORTENSIVS-PERK : *Over de opkomst en de ondergang van Naarden*. Bijvoegsel, I, blz. 20 en 32.

(3) K. HEERINGA : *Hoofdstukken uit de gescheidenis van het Nedersticht (Bijdr. voor Vaderl. Gesch en Oudheidkunde, IIe reeks, dl. IX, blz. 282 en vlg.)*.

de 11^e eeuw ; in de giftbrief van Karel de Grote (van 777) is er wel sprake van Lusiduna (Leusden) met vier wildernissen. Bunschoten heeft geen deel uitgemaakt van Leusden. De plaatsnamen van het Gooi behoren tot een ouder type dan die van de plaatsen er om heen : Eemnes, Kortenhoef, Maartensdijk.

De taal van noordelijk Noord-Holland toont zich in het bewaard blijven van de *-n* Fries, alleen is hier ook de *-n* in het meervoud van het praet. verdwenen. Al mag dit gebied een grote overeenkomst vertonen met het vroegere West-Friesland, geheel identiek is het daarmee toch niet (1). Het Westfriesse Beets (E 54) mist tegenwoordig de *-n* volkomen, terwijl Schoorl (E 17), wat toch buiten West-Friesland lag, niet afwijkt van de omgeving.

Het weglaten van de *-n* in het praet. is een stap in de richting van de aansluiting aan de taal van het zuiden.

Het gedeeltelijk behouden blijven van de *-n* is dan een punt, waarin de taal van noordelijk Noord-Holland met die van Friesland overeenstemt. Een ander is het niet voorkomen van het prefix in het verl. deelw. Het Noordhollandse prefixloze gebied is groter dan dat met de *-n* (in enige vormen)

De *Taalatlas* laat ons de vrijwel gelijke benaming voor het veulen (vool, vooltje) zien we voor N.-Holland boven het Y (met uitzondering van zuidelijk Waterland) en van Groningen. De Friese vormen luiden *fóle* en *foltsje*, ook *vóle* en *voltsje*. Maar *vool* en *vooltje* hoort men ook op het eiland Tolen en in Wenduine (H 4).

De zeis heet *zain*, *zoin* (in sommige plaatsen tevens *zein*, *sein*) in N.-Holland, *seine* in Friesland. Voor een klein paard wordt in N.-Holland boven het Y, behalve in Water-

(1) A. A. BEEKMAN : *Platen behorende bij Polders en Droogmakerijen*, Plaat IX.

land, *ket* opgegeven. De Fries-Groningse vorm is *kedde* (1).

In Friesland (met uitzondering van Stellingwerf) en N.-Holland boven het Y, behalve in Castricum (E 62) heet de uier van de koe *jaar*. Ook de Wieringse benaming, Groningen zegt *jaor* (2).

Sinds ± 1300 heeft West-Friesland onder de Hollandse graaf gestaan. Het dialect van Wieringen — de bewoners hiervan vonden grotendeels in de landbouw en veeteelt een bestaan (3) — komt in al deze bijzonderheden met dat van noordelijk N.-Holland overeen (4).

Texel en waarschijnlijk Vlieland hebben de -n verloren. Zou men hierin de invloed moeten zien van de rede van Texel? Texel genoot voordelen van de overzeese handel (5). Vlieland was in de 17^e eeuw welvarend en dicht bevolkt. Een groot aantal kapiteins op Groenland, en ook op andere streken, woonden er toen. Er stond een gebouw van de Admiraliteit (6). Geregeld kwamen er dus veel vreemdelingen op Vlieland en hun spreken heeft zeker invloed uitgeoefend op de taal van de eilanders.

Het tweede gebied met de -n ligt in het zuidwesten. Oostelijk Zuid-Beveland is hiervan het noordelijkste gedeelte. Men moet niet uit het oog verliezen, dat tot het begin van de 15^e eeuw de tegenwoordige Oosterschelde de voornaamste Scheldearm was, en dat de Zeeuwse eilanden en eilandjes, waarbij het tegenwoordige Zeeuws-Vlaan-

(1) *Taalatlas*, Afl. II, n^r 9, afl. I, n^r 5 en 13, afl. III, n^r 5. Ook ten zuiden v. h. Y hier en daar tot Delft.

(2) K. H. HEEROMA : *De Nederlandsche benamingen van de Uier*.

(3) Althans in vroeger tijd, na ong. 1850 heeft men zich ook op de visserij toegelegd.

(4) Over gelijkheid van Noordhollandse en Friese vormen wordt in breder verband gesproken.

(5) VAN DER AA : *Aardrijkskundig woordenboek*, deel XI, blz. 110.

(6) *Idem*, deel XI, blz. 749, 750.

deren, verder door vrij smalle waterlopen van elkaar en van Vlaanderen waren gescheiden.

De kern van Zuid-Beveland wordt gevormd door de grote wateringeng — gebieden ontstaan uit de samenvoeging van een aantal bedijkingen — ten westen en ten oosten van de Ierseke, die ongeveer van het tegenwoordige Hansweert naar Iersekendam ten oosten van Ierseke moet hebben gelopen. Nisse en Wemeldinge met Kattendijke zijn de laatst daaraan toegevoegde gedeelten (1). Historisch heeft er een nauwe band tussen deze streek en Vlaanderen bestaan. De Gentse kloosters St.-Bavo en St.-Pieter waren de missieposten van de zending in Zeeland. Aan de eerste geloofsverkondigers werden veel landerijen geschonken; in 976 had St. Baaf al bezittingen op oost Zuid-Beveland. Vooral de Cisterciënser abdij van Duinen bij Veurne en haar dochterklooster Ter Does bij Lissewege hadden in Zeeland en zeker op de oostelijke punt van Zuid-Beveland grote goederen. De Cisterciënsers, die zich op handenarbeid toegedden, hebben hier in de 12^e eeuw aanzienlijke stukken ingepolderd. Voor 1187 was Rilland (I 117a) al in hun bezit, in dat jaar kreeg Ter Does Krabbendijke (I 101). In Waarde (I 100) verwierf Duinen toen veel tiendbezit. Het goed Morlodenesse (bij Kruiningen en Krabbendijke aan de zuidkust van Zuid-Beveland gelegen) kwam in 1203 aan Ter Does. In 1214 horen we van Duinse goederen in Valkenisse. Godefridus, heer van Kruiningen, schonk aan deze abdij uitgebreide bezittingen in zijn ambacht (1240). In Kattendijke lag de belangrijke curtis Monsterhoef, in 1214 al vermeld, en geregeld werd het Ter Doese bezit hier uitgebreid (2). Ter Does bezat het patronaatsrecht van de kerken te Wemeldinge, Ierseke, Coudewerve

(1) A. A. BEEKMAN : *Polders en Droogmakerijen*, I, blz. 246, plaat XIIIa.

(2) *Onuitgegeeg. oork. uit de 13^e eeuw* med. door H. OBREEN.

(in 1530 verdronken), Kruiningen, Rilland (Waerde) en Totelsende (1). Bovengenoemde abdijen schijnen zich met westelijk Zuid-Beveland niet druk gemaakt te hebben (2). MEERTENS meent, dat de nieuw gewonnen landen door Vlamingen in gebruik zijn genomen (3).

Doch niet alleen tussen oostelijk Zuid-Beveland en Vlaanderen was er een nauw contact. Op bijna elk gebied van geestelijk en maatschappelijk leven bestond er overeenkomst tussen Zeeland en Vlaanderen.

Scheidingslijnen noord-zuid door Zuid-Beveland toont ons de *Taalatlas* verder niet, alleen stemt de benaming van de kleine paarden en ganzen in de twee oostelijkste plaatsen van Zuid-Beveland met die van west-Noord-Brabant overeen. Ook zegt men in de neus van Zuid-Beveland *ze zijn* in plaats van *ze bin*.

In het voorbericht van de *Dialectatlas van de Zeeuwse eilanden* wordt verklaard, dat men Zeeuws spreekt op Goeree-Overflakkee, de Zeeuwse eilanden en in de Staatse kern van Zeeuws-Vlaanderen. In ons verschijnsel is dit gebied geen eenheid. Oost-Overflakkee stemt geheel met Noord-Brabant (en Beierland) overeen, maar wijkt af van het overige eiland. Iets wat meer op te merken is. Zo heeft WEYNEN geconstateerd, dat, hoewel Zeeland de -n heeft in het meerv. van de zelfst. nmw. (behalve in de steden Vlissingen, Middelburg en Hulst), deze niet gezegd wordt in Achthuizen (I 45a) en door de Katholieke bevolking van Oude Tonge (I 45). *Vrouwe* is de vorm van heel Zeeland, behalve van Oude Tonge, Achthuizen en Ooltgensplaat (K 122). Bij ww. als doen, slaan, zien gaat

(1) M. v. EMPPEL en H. PIETERS : *Zeeland door de eeuwen heen*, blz. 101.

(2) S. MULLER HZD : *Het bisdom Utrecht in Beekman's Geschiedkundige Atlas : De Kerkelijke indeling omstreeks 1550*.

(3) P. J. MEERTENS : *Vlaamse invloed op de Zeeuwse woordenschat (Bijdr. en Med. der Dialectcommissie, VI, blz. 4-7)*.

de 1^e pers. enkv. o. t. t. op *-n* uit in Zeeuws-Vlaanderen, west Noord-Brabant en enkele aangrenzende streken, waarbij weer de oostelijkste plaats van Flakkee (1).

Ook op de kaarten van de *Taalatlas* is deze overeenkomst tussen de punt van Flakkee en west Noord-Brabant te constateren. Men zie hiervoor de kaart van de *arend* van de zeis (afl. I, n° 1), die van het *moedervarken* (afl. I, n° 8). De *gras*-kaart laat zien, dat de vorm *gras* zich verbreed heeft over geheel Flakkee, Tolen, Beierland en ook west Noord-Brabant, de Zeeuwse vorm is *gos* (met varianten). Leerzaam zijn ook de kaart van het vrouwelijk rund (afl. II, n^r 11) en die voor een troep dieren (afl. III, n^r 1), die voor de kleine paarden (afl. III, n^r 5), de berg-kaart (afl. III, n^r 12) en de *zeis*-kaart (afl. I, n^r 13).

Overflakkee is een betrekkelijk jong eiland : nog in het begin van de 15^e eeuw bestond het, met uitzondering van het oude land van Dirksland, uit gorzen, schorren en slikken (2).

Wat onze oostpunt betreft : Ooltgensplaat met Achthuizen en Den Bommel, later de heerlijkheid Adolfsland vormend, is in 1428 voor het eerst ter bedijking gegeven, Oude Tonge in 1438.

De bevolking van deze nieuwe inpolderingen is waarschijnlijk uit west Noord-Brabant gekomen ; ook nu nog zijn verschillende boerenfamilies Protestantse, zowel als Katholieke, aan west Noordbrabantse geparenteerd en komt dezelfde familienaam aan weerskanten van het water voor (3).

(1) A. WEYNEN : *Betrekkingen tussen de Zeeuwse en west Noord-brabantse dialecten* (*Onze Taaltuin*, 7^e jrg, n^r 9, blz. 262-279).

(2) R. BOERS : *Beschrijving van het eiland Goedereede en Overflakkee*, blz. 20.

(3) A. WEYNEN : *Betrekkingen*, blz. 267 met noot. Ook WEYNEN n zijn onlangs gepubliceerde studie : *Studies over het Achthuizens*

Zeeland mag in de M. E. cultureel een deel uitgemaakt hebben van Vlaanderen, toch komt het reeds dan staatkundig bij Holland. In 1167 blijkt de graaf van Holland Zeeland bew. Schelde in leen te hebben van de Vlaamse graaf. Wanneer de machthebber uit het noorden Zeeland beoosten Schelde heeft verworven, is niet bekend (1). In 1323 krijgt deze Zeeland bew. Schelde definitief.

Van groot belang lijken mij de gebeurtenissen op het eind van de 16^e eeuw. Als gevolg hiervan vestigden zich honderden Vlamingen en Brabanders in Zeeland, vooral in de steden. In 1586 zond de regering van Middelburg een aantal schepen naar Antwerpen om de vluchtelingen af te halen, Leicester gaf in dat jaar aan 160 personen, bijna alle gezinshoofden (ong. 600 personen vertegenwoordigend), die zich in Middelburg wilden vestigen, vrijgeleide (2). Op het eind van de 16^e eeuw waren de meeste predikanten van Zeeland Zuid-Nederlanders, ook een groot aantal ouderlingen en diakenen waren dat (3). Op staatkundig terrein hadden de emigranten grote invloed, evenals op dat van het onderwijs. Hoeveel Brabanders en Antwerpenaren zich onder hen bevonden, zal wel niet meer na te gaan zijn. En deze spraken, toen als nu, de -n niet uit.

En sindsdien, in de tijd der Republiek, toen Holland en Zeeland nauw verbonden waren en daarna onder het Koninkrijk is de penetratie van de cultuurtaal in Zeeland steeds sterker geworden. Waarschijnlijk zijn de steden hierin voorgegaan. Op oostelijk Zuid-Beveland liggen geen grote plaatsen.

dialect (Bijdr. Med. der Dialectcommissie v. d. Kon. Ned. Ak. v. Wetensch., VII).

(1) J. H. GOSSES : *De rechterlijke organisatie van Zeeland*, in de M. E., blz. 14.

(2) P. J. MEERTENS : *Letterkundig leven in Zeeland i. d. 16^e en de eerste helft der 17^e eeuw*, blz. 200.

(3) A. A. VAN SCHELVEN : *Omvang en invloed der Zuidnederlandse immigratie van het laatste kwart der 16^e eeuw*, blz. 14.

Zeeuws-Vlaanderen, dat aardrijkskundig een gedeelte van Vlaanderen is, heeft zijn spreekgewoonte op dit punt niet gewijzigd. Alleen laat de omgeving van Cassel (N 97) uitzonderingen zien, iets wat DE COUSSEMAKER ons een eeuw geleden al heeft verteld. Ook in het prefix van het verl. deelw. wijkt Cassel van het overige Frans-Vlaanderen af (1).

Geheel Vlaanderen heeft de *-n* en eveneens Brabant tot de Zenne. Van de Zenne af naar het oosten ligt er een brug van *-n*-plaatsen tot de Nederlandse grens, terwijl men in noord-Nederlands Limburg, evenals in het aangrenzende Kleefsland en in midden-Limburg de uitspraak met *-n*, maar ook die zonder, kan opmerken.

Een brug van west naar oost toont ook de rug-kaart. Het gebied met gedelabialiseerdeumlaut van de vocaal strekt zich uit over West-Vlaanderen, tevens is er op de grens van Brabant en Vlaanderen een *rig*-gebied, in Brabant zijn er twee van deze, in Belgisch Limburg is één *reg*-gebied (2). De *rig*-gebieden van Brabant liggen in de streek zonder *-n*.

Op de *gier*-kaart (*Taalatlas*, afl. n^r 7) staan twee *aal*-gebieden : één in het oosten, ten noorden van de Oude IJssel en een in het zuidwesten, tussen deze twee zijn relictplaatsen : drie in Limburg, twee bij Aalst en drie in de Kempen, terwijl in de dorpen op de Nederlands Zuid-Limburg-Duitse grens gesproken wordt van *aalwater*.

Alle Antwerpse en Belgisch-Limburgse *-n* plaatsen liggen behalve Vliermaal (Q 80), volgens het kaartje van Vlierbergh (3), in de Kempen. Bilzen (Q 83) ligt aan de rand.

(1) E. DE COUSSEMAKER : *Quelques recherches sur le dialecte flamand de France* (1859).

(2) *Onze Taaltuin*, IX, blz. 95.

(3) E. VLIBERGH : *De Landelijke bevolking der Kempen gedurende de 19e eeuw* (*Mémoires de l'Académie Royale de Belgique*, IIe série, tome II, 1906).

Al bestaan de hele Kempen niet uit heiden en bossen, toch was er in 1895 nog 38.065 ha woeste grond in de provincie Antwerpen en in Limburg 39.380 ha, in 1846 waren deze aantallen respectievelijk 56.762 en 68.807 (1). Het noorden van Brabant en het zuiden van Antwerpen zijn goed bebouwde gedeelten (2) en uit deze streek wordt het uitspreken van de -n alleen uit Herselt (K 348) gemeld.

In enkele plaatsen, drie in west-Antwerpen, hoort men onze vormen met, maar ook zonder -n gebruiken, nl. zo, dat niet dezelfde vormen altijd -n krijgen en andere nooit, maar dat men deze de ene keer met -n kan horen zeggen, de andere keer niet. Naar mijn mening is dit in meer plaatsen het geval.

De steden, die vanouds fabriekssteden zijn geweest : Lier (K 291) en Herentals (K 274) bezigen geen -n, maar uit plaatsen bij het Kanaal : Overpelt (L 314) en St.-Huibrechts-Lille (L 313), al bezitten die tegenwoordig belangrijke industrie, wordt de -n wel gemeld.

De kaart van de Limburgse Kempen vertoont in het midden „een grote witte plek ; de Lommelse heide”. En om deze plek ligt een krans van -n-plaatsen. Door dr. DRIESKENS wordt hier het aantal -n-plaatsen uitgebreid met Bocholt (L 317), Lanklaar (L 422) en Neeroeteren (L 368). Zijn conclusie voor Lanklaar en Neeroeteren is in strijd met onze gegevens, maar toch is deze niet zonder meer foutief te noemen, aangezien dr. DRIESKENS (3) opmerkt, dat hij de -n bij de oudere generatie heeft vastgesteld, dat de jongere die meestal achterwege laat. Zo is het niet alleen hier, maar ook in Bocholt (L 317), Ellicum (L 363),

(1) *Id.*, blz. 12.

(2) *Id.*, blz. 8.

(3) DRIESKENS : *Het noordoosten der provincie Limburg*. Verschillende gegevens over de n-plaatsen zijn mij verstrekt door dr. J. L. Pauwels te Leuven.

Meeuwen (L 364), Wijshagen (L 365) en Opglabbeek (L 416). Laten we in het oog houden, dat dr. DRIESKENS alleen spreekt over de *-n* van de infinitief en het substantief.

Het groepje *-n*-plaatsen aan de kleine Nethe : Lichtaart (K 272), Kasterlee (K 273), Desschel (K 275) en Retie (K 241) valt op. Echter liggen deze in een zeer afgelegen streek, die door een brede gordel van bossen en moerassen afgesloten is van het zuiden.

De Kempische gemeenten zijn over het algemeen zeer uitgestrekt, de boerderijen liggen verspreid in het land en de dorpskern is klein, vertelt VI. Van een sterk dorpsverband kan dus geen sprake zijn en zo vinden veranderingen slechts langzamerhand plaats.

Door het gebrek aan goede wegen werd het contact tussen de plaatsen vroeger zeer bemoeilijkt. In het begin van de 19^e eeuw liep er in de Kempen geen enkele verharde weg door de heidevelden, nog in 1862 waren er in het arrondissement Turnhout 7 gemeenten, die geen verharde wegen bezaten. Sinds 1880 is de toestand geheel veranderd door de aanleg van buurtspoorwegen. De ontginning van de steenkolenlagen zal een radicale ommekeer te weeg brengen, doch we zijn in staat de oude toestand op taalkundig gebied nog vast te leggen en hiertoe behoort de *n*-uitspraak. Geheel in overeenstemming daarmee is de constatering, dat op sommige plaatsen alleen de ouderen de *-n* laten horen. Een paar decennia en deze zal ook daar verdwenen zijn.

De *Taalatlas* bevat, tot nu toe, kaarten van 2 infinitivi : herkauwen en zoeken, echter is bij de bewerking van herkauwen het al of niet uitspreken van de *-n* verwaarloosd, bij die van zoeken niet. Mijn conclusies voor de plaatsen in de Kempen en die van de hr. DE GRAAF stemmen volkomen overeen, doch de hr. DE GRAAF be-

schikte over minder gegevens en deze waren gedeeltelijk nog van andere plaatsen (1).

In enige dorpen van noord Nederlands Limburg bestaat dezelfde weifeling als in enige plaatsen van de Kempen : soms wordt de -n uitgesproken, soms niet ; regelmaat hierbij heb ik niet kunnen ontdekken.

Op mijn kaartje uit de bundel De Vooys is om dit eenvoudig te houden, niet meer dan één teken bij één plaats aangebracht ; de kaart, die in de *Taalatlas* zal verschijnen, geeft een veel nauwkeuriger weergave van de toestand. Vormen met en zonder -n heeft volgens de *Deutsche Sprachatlas* ook het aangrenzende land van Kleef. Een -en-enclave ligt er op Duits gebied van Venlo tot Roermond. In verband met deze moet men de -n-vormen van de omgeving van Venlo beschouwen. Ook die van de omgeving van Sittard sluiten aan bij de -n-vormen over de grens (2).

Bepaalde eigenaardigheden van de taal van de zee kust, die voorkomen tot de Zenne, toont ons de *Taalatlas* niet. Wel blijken er isoglossen te liggen op de scheiding van Brabant en Vlaanderen. Zo krijgt hier ongeveer de stier de naam van *verren-varre(n)*, vertoont de lange vocaal in *zoeken* van hier af de umlaut, luidt de naam van het vrouwelijk rund van hier af *koei*, die van het gesneden mannelijk varken *be(r)g*, staat *kèès* met varianten tegenover *kaos* van het kustgebied (3).

Het voortdringen van de Brabantse vorm naar het

(1) *Taalatlas*, afl. II, r 2 en 8.

(2) Op kaart 7 (mv. praesens) van de D. S. wordt in de hele grensstrook behalve in het zuidelijk deel bij Vaals (daar -e) en in de buurt van Sittard (daar -en) -e en -en door elkaar gebruikt. Op kaart 11 staat bij Kleef -e en -en, bij Roermond -en en -e, op kaart 30 (gebroch)en is alleen over de grens bij Roermond een -en-gebied gegeven, zo ook op kaart 54 (te drink)en.

(3) *Taalatlas*, afl. I, n^r 15, afl. II, n^r 8, 11, 14, afl. III, n^r 10.

noorden is duidelijk af te lezen van de stier-kaart. In Antwerpen en Brabant kan men *vaar* (met varianten) horen. Dit is ook het geval in N. O. Belgisch Limburg en verder langs de Maas (*ver, var*) in Nederlands Limburg. In Zuid-Belgisch Limburg is *vaar* niet eens doorgedrongen. Ook in Maas en Waal gebruikt men een benaming van dit type en zelfs nog in de Betuwe. De vorm van het westen *stier* is de vorm geworden van de cultuurtaal en deze bedreigt nu daardoor de *var*-vormen.

Een andere weg is aangegeven op de kaart van de naaf van het wiel. Tegenover de Vlaams-Zeeuwse *busse*-vormen staan *dom-*, *domp*-vormen in de middelmoot van het taalgebied. N.-Brabant behalve het oostelijk deel heeft deze eveneens en ook Tolen, de Zuid-Hollandse eilanden, uitgezonderd Goeree, de West-Betuwe en het platteland van Zuid-Holland, terwijl hier evenals in Noord-Holland en Friesland ook *bus*-vormen te voorschijn zijn gekomen (1).

PÉE's werk over de diminutiva heeft ons bekend gemaakt met het zuivere *-ke*-gebied van Brabant, wat in deze materie een relictgebied lijkt. Een eenheid van benaming in het midden van het taalgebied laat ons ook de uier-kaart zien, *uier* (*ör*)-vormen zijn in gebruik van even ten westen van de Zenne tot de Maas, in het noorden tot even over de Rijn en verder tot de Zuiderzee en de omgeving van Amsterdam. Echter heeft in het gebruik van dit type zich alleen Utrecht en Amstelland bij het zuiden aangesloten (2). Dat midden heeft eveneens benamingen van hetzelfde type voor de arend van de zeis, *ang(el)*-vormen reiken echter niet veel verder dan de Rijn (één komt er over heen) (3). Het pronomen van de 2e pers. heeft tot de Veluwezoom toe een vorm, die met *g*- begint (4).

(1) *Taalatlas*, afl. III, n^r 6.

(2) K. H. HEEROMA : *De Nederlandsche benamingen van de Uier* (*Hand. v. d. Koninkl. Comm. voor Toponymie en Dialectologie*, X).

(3) *Taalatlas*, afl. I, n^r 1.

(4) *De Noordgrens van het pronomen gij* (*Ts.*, LV, blz. 225).

De gebieden, waarin de -n zich volkomen gehandhaafd heeft, tezamen met die, waarin de -n in bepaalde vormen bewaard gebleven is, beslaan het hele noordoosten, noorden en zuidwesten van het taalgebied. Aan de Noordzeekust is er een hiaat van Alkmaar tot Goeree. Een dergelijk hiaat is er op de kaart van het praefix van het verl. deelw. (*Leidse Taalatlas*, afl. II, n^r 9), alleen is in enkele kustplaatsen, benevens in Aalsmeer en de Lopikerwaard nog het praefix *ə* in gebruik. Bovengenoemde plaatsen tonen zich, met enkele andere ook relictegebieden in de vorm *stark* (i. p. v. sterk) en *vier* (i. p. v. vuur) (1). KLOEKE's *huis*-kaart laat de *uu*-uitspraak van de vocaal (met mogelijke varianten voor Frans-Vlaanderen) zien langs de kust van de taalgrens tot Goeree-Overflakkee (2). De klinker in dit woord is in geheel Holland, behalve Enkhuizen, tegenwoordig gediftongeed, echter niet op de Waddeneilanden en Wieringen. De kaart van het gesneden mannelijk paard wijst een diftongering van de klinker aan van de Nieuwe Waterweg tot Texel (3).

Interessant in dit verband is ook de verspreiding van de gedelabialiseerde umlaut van de germ. *u* in woorden als *rug*, *brug*, *knuppel*, enz.

Noord-Holland boven het IJ met uitzondering van vier steden kent *reg*, ook Friesland, maar weer niet de steden (4). De kustplaatsen van Zandvoort tot Ter Heide bezigen dit *reg* nog, evenals Aalsmeer; *rik* kan men horen op Beierland en de Zeeuwse eilanden, in west Zeeuws-Vlaanderen en in West-Vlaanderen *rik* en *rek* (5).

In de Noordhollandse dialecten waarin men *reg* zegt,

(1) K. H. HEEROMA : *Hollandse Dialectstudies*, kaart 23.

(2) G. G. KLOEKE : *De Hollandse Expansie*.

(3) *Taalatlas*, afl. II, n^r 10.

(4) K. H. HEEROMA : *Aantekeningen bij dialectkaartjes* (*Ts.*, 56, blz. 260-262).

(5) K. H. HEEROMA : *Hollandse Dialectstudies*, kaart 24.

hoort men ook de *ie* (uit wgerm. *ai*) in *ien*, *bien*, *stien*, enz. (1). In Holland bezuiden het IJ zijn de relictgebieden ongeveer dezelfde. West-Vlaanderen kent *iez*, ook al in vroeger eeuwen (2). In het Westerlauwers Fries heeft de wgerm. *ai* zich tot *ê* en *â* ontwikkeld. Uit *ê* ontstond later *ie*.

Bekijkt men het gebied, waarin de *-n* in het pronomen *ons* verdwenen is, dan is er weer een merkwaardige overeenkomst: Friesland, de Zaanstreek met Marken en Volendam bezigen een vorm zonder *n* en verder Goeree, twee plaatsen op oost Zuid-Beveland en West-Vlaanderen (3). Reeds hiervoor is vermeld, dat de vorm *vool*, *vôle*, (*fôle*) van Noord-Holland boven het IJ met Friesland en Groningen ook de vorm is van het eiland Tolen en van Wenduine (H 4).

Een doorbreken van het kustgebied door de vorm van het binnenland laat de kaart van de benaming van het vrouwelijk paard zien, in Frans-Vlaanderen als in West-Vlaanderen *mè(è)rije*. Dezelfde vorm heeft Friesland. De *klaver*-kaart (4), HEEROMA had ons daarop al eerder gewezen, toont het voortdringen van de vorm *klaver* (*klèver*) langs de grote rivieren naar de kust. Alleen op Voorne komt het *klever* (*klèver*) van de streek der grote rivieren (met de Veluwe en een gedeelte van de Achterhoek, benevens met midden- en oost-Brabant, noord-Limburg, noord-Antwerpen en noord-Belgisch Limburg) aan de Noordzee.

De metathesis van de *r* in *wrat* is gewoonte geworden

(1) *Onze Taaltuin*, IX, blz. 95, rug-kaart.

(2) K. H. HEEROMA: *Hollandse dialectstudies*, kaart 24; J. JACOBS: *Het West-Vlaams*, blz. 279, n^r 10.

(3) G. G. KLOEKE: *Zum ingwäonismen-problem* (*Borchling-festschrift*, 1932).

(4) *Taalatlas*, afl. II, n^r 5.

om de rivieren en is in de kuststreek gebruikelijk van Alkmaar tot Voorne (1).

In het hele kustgebied heet het mannelijke varken *barg*, alleen heeft, nu op de Zeeuwse en Zuidhollandse eilanden, het Brabantse *berg* de zee bereikt.

De *kèès*-vorm van de Zuidhollandse kustplaatsen met Zandvoort en twee plaatsen ten westen van Leiden en de Lopikerwaard, aansluitend bij die van de Betuwe en Brabant, is ook de vorm van de Zuidhollandse en Zeeuwse eilanden (2).

In het *gier*-gebied van Holland en Utrecht heeft men hier en daar een *zeik*-vorm (3). De Zeeuwse en Zuidhollandse eilanden hebben zich hierin bij het vasteland gevoegd. De *zeik*-vormen worden, evenals de *var*-vormen, door het *gier* van de cultuurtaal verdrongen.

De Brabantse benaming van het moedervarken *zog* (*zoeg*) is ook de benaming van oostelijk Zuid-Holland en van de plaatsen langs de Leidse Rijn tot aan de kust (4). De Brabantse enkelvoudsvorm *koei* heeft Zuid-Holland met het Gooi veroverd, in de overige Noord-Holland is die zeldzaam (5).

Dat de diftong in *huis* in Holland in de plaats is gekomen van de monoftong *y* is aangetoond, eveneens lijkt het mij waarschijnlijk gemaakt, dat het praefix *ge-* daarin een ouder *ǝ-* heeft vervangen, dat zich in enkele relictgebieden nog gehandhaafd heeft. HEEROMA heeft in de oude bronnen, die hij geraadpleegd heeft, gezien dat de vormen *ien*, *stien*, *bien*, enz. ook *reg*, *breg*, enz. in Holland in gebruik zijn geweest tot de tegenwoordige Nieuwe Maas.

(1) K. H. HEEROMA : *Aanteningen bij dialectkaartjes* (Ts., 56, blz. 260-262).

(2) *Taalatlas*, afl. III, n° 10.

(3) *Taalatlas*, afl. I, n° 7.

(4) *Taalatlas*, afl. I, n° 8.

(5) *Taalatlas*, afl. II, n° 10.

Geen sporen van een uitspraak met *-n*, behalve dan in het geval, dat een volgend woord met een klinker begint, zijn er in Holland te vinden. Wil men naar analogie met de hierboven opgenoemde gevallen, deze voor de Hollandse kuststreek van Alkmaar tot Goeree aannemen dan moet die daar, voordat onze bronnen beginnen te spreken, dus voor 1300, verdwenen zijn. Voor die tijd moet zich de accentuatie in het midden van het taalgebied al hebben gewijzigd, mogelijk als gevolg van de vestiging van een nieuw bevolkingselement, in ieder geval als gevolg van een invloed uit het zuiden. Aan de kust heeft Holland enkele relictvormen : *stark*, *vier*, *kèès*, *weu(n)sdag*, (1) praefix *ə-*, vernieuwing is er gekomen in de streek van de rivieren, deze streek niet te eng genomen. Duidelijk ziet men in enkele vormen *klever* (*klèver*), *zog* (*zoeg*) de rivierstreek voorgaan. SCHÖNFELD noemde reeds het aantal Ingvaëoonse kenmerken, kenmerken van de taal van de kustbewoners, in Zuid-Holland opvallend gering (2).

Dat rivieren vaak geen taalgrens vormen, maar dat de streken aan weerszijden van de rivier een bepaalde eigenaardigheid bezitten, terwijl het verder gelegen gebied deze mist, is duidelijk van de *-n*-kaart af te lezen : tot even over de Rijn reikt het *-e*-gebied. Wat het gedeelte in ons land aangaat : in zuidoost-Gelderland is er verband tussen het verloop van de *-en -e* grens en een oude politieke scheidingslijn. Sinds 1406 heeft de strook grond ten oosten van de Rijn niet meer tot Gelre behoord. Nadat deze een eeuw lang een pandobject geweest was tussen de hertog van Gelder en Gulik en de graaf van der Mark en Kleef is die door Reinald IV aan de laatste afgestaan en hij is een

(1) G. G. KLOEKE : *Ts.*, LV, blz. 148-156.

(2) M. SCHÖNFELD : *Historiese Gr. v. h. Nederlands*, IIIe druk, blz. 7.

onderdeel van het Kleefse gebied gebleven tot in de 19^e eeuw toe. In 1815 bij art. 66 van het Weener Congres werden Huissen, Zevenaar met de Lijmers en de heerlijkheid Wehl bij Nederland gevoegd.

De Lijmers heeft zich waarschijnlijk eenmaal uitgestrekt tot de Oude IJsel, echter viel Angerlo (L 30) er buiten. Wehl (L 36) was een heerlijkheid, die eigen gerecht bezat, tenminste in de 17^e eeuw. Didam was een heerlijkheid, een onderdeel vormend van het landdrostengericht van de heer van den Berg wat betreft de hogere rechtspraak. In het zuidoosten grensde de Lijmers aan de heerlijkheid Berg, in het noordoosten aan de bannerij van Baer en Lathum. In oorkonden van 1340 en 1348 worden plaatsen in de Lijmers opgesomd, ook kennen we de omvang van het Kleefse richteramtb de Lijmers. De dorpen langs de Oude IJsel worden er niet toe gerekend (1).

In de bannerij van Baer en Lathum lagen de dorpen Lathum (L 28) en Giesbeek (L 29). Lathum heeft tot in de 16^e eeuw behoord tot het kerspel Rheden (F 203) (2).

Eveneens toont de Veluwe-zoom de invloed van de rivier : de Zoom staat ook in deze eigenaardigheid aan de kant van het zuiden, echter niet de hele zoom : het richteramtb van de Veluwe-zoom reikte in de tijd van de Republiek van Wageningen tot Brummen. Schaarsbergen (F 195) en Rozendaal (F 197) waren vroeger weinig volkrijke nederzettingen, die geheel onder de invloed van Arnhem en Velp stonden. Achter deze plaatsen begint de Veluwe eerst recht. Bennekom (F 199) behoorde tot de Zoom (3), maar Ede niet.

De Schelde vormt de grens van het -en- en -e-gebied tot

(1) BEEKMAN : *Geschiedkundige Atlas : De Republiek in 1795.*

(2) Lathum door J. S. VAN VEEN in *Bijdr. en Med. van Gelre*, X, blz. 14-18.

(3) *Tegenw. Staat van alle volken*, deel XIII, blz. 348.

Antwerpen — deze kan men tot die stad geen rivier noemen — maar hoger op missen de plaatsen juist ten westen van die stroom de *-n* ; in de nederzettingen ten westen van de Zenne wordt evenals in die ten oosten van dit riviertje geen *-n* gezegd.

Concludeert men hieruit, dat de streken langs de rivieren voorgaan bij vernieuwingen, waarvoor veel te zeggen is in tijden, waarin de waterwegen verreweg de beste verkeersmiddelen waren, dan moet men daarbij niet uit het oog verliezen, dat ook de Kromme en Leidse Rijn met de Vecht in de M. E. rivierarmen zijn geweest. Langs de Vecht liep nog in de 10^e eeuw de handelsweg naar de Oostzee. Al was de Rijnmond bij Katwijk in de 9^e eeuw gesloten, daaruit volgt niet, dat alle verkeer op deze waterweg toen gestaakt is. Utrecht heeft altijd zijn verbinding met de Rijn behouden. Van de streek ten zuiden van de stad uit heeft zich de uitspraak zonder *-n* verspreid tot de Utrechtse heuvels, ook in de dorpen, die zelf op de rand van de zandgrond liggen : Amerongen, Leersum, enz. en die door de beboste hoogten geïsoleerd waren van het noorden. Bij de ontginning en drooglegging van het Hollands-Utrechtse veengebied — daarvoor waren in Holland alleen de stroken langs de rivierarmen en de duinstreek bewoonbaar — zijn er plaatsen ontstaan, die hun bevolking in hoofdzaak wel uit de omgeving gekregen zullen hebben.

Hetzelfde mag men veronderstellen van de nederzettingen, die zich ten noorden van Utrecht gevormd hebben : Maartensdijk (E 193), Westbroek (E 191), Achttienhoven (E 197a) en van die na de afgraving van de venen op de grens van het Gooi, zijn ontstaan. Maar ook de oude dorpen op de zandgrond Baarn (E 163) en Soest (E 164) hebben de *-n* verloren. Toch tonen deze dorpen op ander terrein wel overeenkomst met het oosten. Al heet het, dat men brinken, hetzij als erf bij de boerenwoningen, hetzij als

plein of vlakte in de kom van een dorp vindt in de Graafschap, Overijsel, Drente, Groningen, de Friese gemeenten Stellingwerf en enkele Gooise dorpen (1), in het oostelijk -n-gebied dus — ook Baarn heeft zijn brink. En Soest heeft evengoed zijn eng als de Gooise dorpen. Sinds ± 1000 vormden zij geen staatkundige eenheid met het Gooi. Later zijn deze plaatsen onder de invloed van het westen gekomen. Ook Amersfoort (E 165) heeft zich bij dit westen aangesloten en ook de streek ten noorden van Amersfoort, de gemeenten Hoogland en Hoevelaken, waarvan wij de tijd van het in cultuur brengen kennen. Renswoude (F 190) heeft tot 1384 een deel uitgemaakt van de parochie Rhenen; ook Venendaal (F 191) heeft daartoe behoord (tot 1566). In het dialect van Venendaal is het zuidelijk element belangrijk versterkt door de vestiging van een driehonderd Zuidnederlanders, in de 16^e eeuw door een Antwerps burgemeester daarheen gebracht (2). Invloed van de taal van Veluwezoom en Vallei samen, maar vooral ook van de cultuurtaal, mag men aannemen voor het dialect van Ede (F 193) en Lunteren (F 171), dorpen die pas in de laatste jaren flink zijn gegroeid (2).

In het afgelegen Bunschoten (F 139) en Spakenburg (F 121) kan men de -n horen. Bunschoten en Spakenburg hebben als Huizen (E 127) in het Gooi, maar ook als Marken (E 92), hun eigen klederdracht behouden.

Een algemene beschouwing van ons verschijnsel is niet mogelijk zonder daarin het aangrenzende Duitse gebied te betrekken.

Op de kaarten in de *Deutsche Sprachatlas*, die over de

(1) W. N. T. op brink, IIe deel, I^e stuk.

(2) F. C. HOOTSEN: *Uit de Geschiedenis van Veenendaal (Bijdr. en Med. van Gelre, jrg 23, blz. 6).*

uitgangen van werkwoordsvorm handelen (1), ziet men een aaneengesloten *-n*-gebied zich uitstrekken van de Weichsel af tot in ons land. De oostgrens hiervan ligt niet voor alle vormen op dezelfde plaats, ook met de zuidgrens is dat niet het geval, wel nadert deze in de buurt van Coblenz de Rijn. Langs deze hele rivier (2) ook ten zuiden van Coblenz is de *-n* verdwenen, maar in de Eifel. Luxemburg heeft men *-en*, eveneens in Vlaanderen, streken aan de periferie van de taalgebieden gelegen.

Ook aan de Nederlandse grens liggen een paar kleine zuivere *-en*-enclaves (over de grens bij Sittard op kaart 7, van Roermond tot ongeveer Venlo op de kaarten 30 en 54). Dit gevoegd bij het voorkomen van *-n* in enige Limburgse en Antwerpse plaatsen en in andere gedeelten van de Rijnprovincie maakt het waarschijnlijk, dat eenmaal het Overrijnse *-n*-gebied met dat van Vlaanderen één geheel heeft gevormd. Wanneer dat geweest is, zal wel niet meer na te gaan zijn. Die samenhang is verbroken door een vernieuwing, die uit het zuiden is gekomen en langs de Rijn naar het noorden is gedrongen. Maar een dergelijke vernieuwing is ook opgetreden in het centrum van ons taalgebied, want dat deze zich van de Rijnstreek uit langs de oude handelsweg, die van Keulen over Maastricht liep, zou hebben verspreid, is moeilijk aan te nemen, immers is dan de expansieve kracht van Keulen naar het oosten daarbij vergeleken al heel gering geweest (3). Een feit is het, dat langs deze weg naar het westen in de Rijnprovincie zowel als in Limburg bijna geen *-n*-vormen voorkomen.

(1) De kaarten 7 (mv. 3^e pers. Praes.), 11 (uitgang van de infinitief), 30 (gebroch)-*en* en 54 (te drinken) van de D. S.

(2) Ten noorden van Keulen komen een paar maal *-n*-vormen over de Rijn.

(3) Op kaart 30 van de D. S. reikt *-en* ten noorden van Keulen over de Rijn, op kaart 54 is hetzelfde te zien, op kaart 11 komt *-en* even ten noorden en even ten zuiden van Keulen aan de rivier, een klein boogvormig *-e*-gebied ligt hier ten oosten er van.

Dit centrum van ons taalgebied is Brabant, dat, volgens PIRENNE zowel door zijn geografische ligging als door zijn politieke toestand, waarlijk het hart der Nederlanden was (1). Van de 13^e eeuw af tot in de tijd van de Opstand toe gaf Brabant de toon aan in de Nederlanden. Het is bekend, dat Brabant eens in het noorden over de Maas reikte, immers heeft de Brabantse hertog in 1339 Tiel met Zandwijk, thans een gedeelte van Tiel, en Herenwaarden afgestaan aan de Gelderse graaf. Ook op de Veluwe schijnt Brabant eens het oog te hebben geslagen, tot 1311 toch had de hertog van Brabant deze streek in leen van de bisschop van Utrecht.

Voordat Brabant bestond, toen de Zeeuwse en Zuidhollandse eilanden nog maar voor een klein gedeelte gevormd waren, toen het middenstuk van Holland niet meer was dan een moeras, was het zuidoosten van de latere Nederlanden het belangrijkste stuk.

De hertogen van Brabant beschouwden zich graag als de opvolgers van die van Neder-Lotharingen, d. w. z. dat gedeelte van Lotharingen, waartoe de latere Nederlanden behoorden, één van de stukken, waarin het Karolingische rijk is uiteengevallen. Eerst de Karolingers hebben het noordelijk deel van de Nederlanden toegevoegd aan hun rijk, iets wat de Merovingers in de 7e eeuw al beproefd hadden.

De Frankische macht en daarmee de invloed van het zuiden heeft zich, met enige onderbreking, van $\pm$ 600 af langs de Rijnarmen doen gevoelen. Of zich tegelijkertijd daarmee „Franken” onder de inheemse bevolking hebben neergezet? GOSSES zegt voorzichtig, sprekende over Holland in zijn Welgeborenen en Huisluiden: „Het is alsof over de ingeborenen een bovenlaag van welgeborenen

(1) H. PIRENNE : *Histoire de Belgique*, I, p. 135.

gelegd is, die zich in Zuid-Holland met hen verbonden, in Noord-Holland door hen werd verdragen, in Kennemerland hen drukte en die zich uitstreckte tot waar het grafelijke gezag ophield" (1).

De dominerende positie van de middelmoot van de Nederlanden in de M. E. is op taalkundig gebied op te maken uit de vele vernieuwingen, die van daaruit zijn uitgegaan. Een aantal is hiervoor opgesomd. Tot deze is ook het opgeven van de *-n* te rekenen. Maar toch acht ik niet alle vernieuwingen op deze manier te verklaren en zo kan ik me niet verenigen met HEEROMA's uitspraak in zijn *Aantekeningen bij het prefix van het verl. deelw.* (2) over het weer in gebruik nemen, volgens H., van het prefix *ge-* in een gebied dat door palatalisatie *e-*heet te hebben gekregen. „De wig van *ge* in het *e*-gebied moet het resultaat zijn van Brabantse expansie." De *g* van het prefix *gi* zou tot in Brabant en Limburg toe zo sterk gepalataliseerd zijn, dat deze nadat *i* tot *ə* was geworden, zich onmogelijk weer tot *g* zou hebben kunnen herstellen. H. wijst in dit verband op de palatalisering van de *k* in het diminutiefsuffix **-ikin*, in een hypothetische vorm dus, en op die van de *g* in *agi*, *egi*, waaruit de diftong *ei* is ontstaan. In beide voorbeelden staat de gutturaal intervocalisch. Bewijsplaatsen, waaruit de verspreiding van *e*, zo ver naar het zuiden, blijkt, zijn niet gegeven. De palatalisatie van de *g-* in anlaut staat echter voor het middeengebied niet vast, wel wordt deze voor de streek langs de zee kust aangenomen.

De kaart van zoeken (*Taalatlas*, afl. II, n^r 8) geeft voor West-Brabant, de Alblasserwaard, Zuid-Holland boven de Maas, west-Utrecht en Waterland een aantal zoeken-vormen. Hiermee kan ik mij niet verenigen. Het *zoeken*

(1) H. GOSSES : *Welgeborenen en Huislieden*, blz. 12.

(2) *Ts.*, deel 61, afl. I, blz. 15.

van noordelijk Noord-Holland kan goed zijn, als men een gerundivum of een gesubstantiveerde infinitief op het oog heeft. De *zoeken*-kaart is niet met het oog op deze eigenaardigheid, maar op de variatie in de klinker samengesteld.

In het artikel : *De Acocope van slot-n na doffe -e in het Nederlandsch* door E. BLANCQUAERT en C. TAVERNIER-VEREECKEN (1) wordt mijn kaartje over de slot-*n* uit het *Album De Vooy*s onjuist geheten „wat betreft Zeeland, West-Friesland en Friesland, die zeker niet voor alle w.w.'s-vormen -*n*-gebieden mogen heten, onjuist ook wat betreft het grote middengebied, dat niet *n*-loos is, maar zeer gemengd”. Dat Zeeland, West-Friesland en Friesland in alle w.w.'s-vormen -*n* hebben is nooit door mij beweerd. Leest men de eerste alinea van blz. 171 na, dan kan men zich daarvan overtuigen. Was dit wel het geval dan zou het onnodig geweest zijn om voor deze streken op het kaartje andere tekens te gebruiken dan voor het gedeelte van het oostelijk -*n*-gebied. 't Verschil tussen de gewone infinitief en die met -*te* komt daarom op de kaart niet uit omdat mijn groepering anders geweest is, nl. zó dat de -*n*-vormen van één gebied tezamen zijn voorgesteld door een bepaald teken.

Mijn conclusie voor het grote middengebied moet ik na hernieuwde toetsing der gegevens ongewijzigd handhaven ; daar zegt men geen -*n*, tenzij, wat aan het begin van het artikel reeds opgemerkt is, een woord met vocalische anlaut volgt. HEEROMA geeft in zijn *Hollandse Dialectstudie* voor alle plaatsen die hij behandelt, behalve Huizen in het Gooi, geen werkwoordvormen op -*n*. H. zal wel de infinitivi op het oog hebben.

De omstandigheid, dat het weglaten of onduidelijk arti-

(1) Voorkomend in de *Feestbundel van H. J. van de Wijer*, IIe deel.

culeren van klanken eigen is aan het spreken van onbeschaafden, heeft de mening ingang doen vinden, dat men hier met een dergelijke slordigheid te doen had. Echter blijkt dit geen slordigheid, doch een dialectische eigenaardigheid. Op de neiging in de cultuurtaal, vooral bij het verzorgde spreken *-n* toe te voegen heeft VAN HAERINGEN gewezen (1). De schrijftaal, waarin de *-n* behouden is gebleven, is hieraan ongetwijfeld mede verantwoordelijk. Het zou een onderzoek waard zijn, na te gaan, waaruit dit bewaard blijven in de schrijftaal verklaard kan worden.

Aangezien de uitgave van de *Taalatlas* door de oorlog grote vertraging heeft ondervonden, is de V^e aflevering, waarin de *-n*-kaart wordt opgenomen, nog niet verschenen. Om de lezer toch in staat te stellen een indruk van de verschillende gebieden te krijgen heeft men op het Dialectbureau te Amsterdam naar deze de bij het artikel gevoegde kaart vervaardigd. Daarop zijn de verschillende gebieden door lijnen begrensd. Onnauwkeuriger inderdaad, aangezien men nu niet kan nagaan uit welke plaatsen gegevens ter beschikking hebben gestaan. Over de noodzakelijkheid West- en Frans-Vlaanderen afzonderlijk in kaart te brengen is aan het begin van dit artikel gesproken.

De verschillende nasaleringen en gutturaliseringën daar uitvoerig te behandelen heb ik achterwege gelaten; iemand, die beter op de hoogte is van de locale toestanden, acht ik daartoe meer competent.

---

(1) C. B. VAN HAERINGEN : *Eenheid en nuance in besch. Nederl. uitspraak*. (N. T., 28, blz. 65-86). Dat de Friezen het gemakkelijkst de *-n* laten vallen, is uit het niet nitspreken van de *-n* in enkele vormen te verklaren (blz. 69-70).